

קובץ ארשת שפתנו

זהו מחדור מיוחדת של שני חיבורים נדירים
שיצאו לאור לפני כמאה וחמשים שנה, והם:

א. „דברי הפיוטים וזעקתם”
מאת הגד שלמה זאב קליין זצ”ל ראב”ד קאלמאר

ב. „איגרת ביקורת”
על הגדה של פסח
מאת ר’ יעקב רייפמאן ז”ל

ועליהם נלווה
ברכת המזון
עם פירוש
„יכין לשון”
מאת ר’ יצחק המכונה זליגמן בער ז”ל
מתוך סידור „עבודת ישראל”

נדפס לכבוד שמחת נשואין של
דוד ונחמה סאסמאן הי”ו
אור ליום ג’ ניסן ה’תשס”א
ברוקלין יע”א

החיבורים הללו מפרי עטו של הג"ר שלמה זאב קליין זצ"ל - האחד הוא "מענה רך על חוות קשה", והשני הוא החיבור האבוד שחיפשנוהו "דברי הפיוטים וועקתם".

אחרי סיפור מלא הרפתקאות זה, הננו להרחיב את הדיבור על קורות חייו של הג"ר שלמה זאב קליין זצ"ל, אחד מענקי התורה של עם ישראל, ודבר הגון הוא שמעשה תקפו וגבורתו לא ישכח מעמנו. הג"ר שלמה זאב זצ"ל נולד בשנת תקע"ד בכפר נידח באלואס, כשרונותיו ומסירותו לתורה ניכרו אצלו בגיל צעיר, ועל כן נשלח ללמוד בישיבות גדולות בעבר המזרחי של הריינוס. בשנת תר"י, אחרי פטירת רבו המובהק הרב ועליגמאן גאטשו ז"ל, ראב"ד של קאלמאר, נבחר הרב קליין כממלא מקומו, משרה אשר שירת בה בנאמנות רבה עד שנת פטירתו בשנת תרכ"ח.

השנים האחרונות של חייו היו מקודשות במלחמה ממושכת נגד הורמים החדשים שרצו ל"תקן" את היהדות כדי שהשכנים הנוצרים יחשבוה לדת "מערבית" ו"פרוגרסיבית" ולא לדת "מאובנת" ו"מיושנת". החיבור הנוכחי "דברי הפיוטים וועקתם" הודפס בפעם היחידה בשנת תרי"ט בעיר מילהוין (נ"פ ה"בית עקד הספרים"), חיבורו הקודם, "מענה רך על חוות קשה", נדפס בעיר זו בשנת תר"ן, והוא הספר הראשון הנדפס במקום. ספר זה בא להגן על כבוד רבו הרב גאטשו ז"ל, שנפגע בהתקפתו של ב. ל. צייטלן בחוברת "חוות קשה", בו הוא תובע לשנות מנהגים עתיקים בישראל כשהוא מתקיף את חיבורו של הרב גאטשו ז"ל "מגילה עפה" וחיבור שדורש קיומם המלא של כל מנהגי ישראל בלי שום שינוי. הרב קליין גם לקח חלק פעיל בפולמוס נגד ה"דרכי משנה" של פרנקל בחיבוריו "מפני קשט" ו"האמת והשלום אהבו" (שניהם נדפסו בפא"מ תרכ"א).

החיבור שלפנינו הוא תגובת הרב קליין זצ"ל נגד החלטת מועצת רבני צרפת שהצביעו בשנת תרצ"ז לבטל מנהג אמירת פיוטים בתפילה בהתאם להשקפות "מודרניות", נראה מה שכבתי על ענין זה בשנתון "ישורון" כרך שלישי, אלול תשנ"ו, עמודים תשכ"א-תשכ"ז.

גלגל הדפסתו את התנגדותו, בלשון הקודש וגם במהדורה צרפתית, **קיבל הרב קליין זצ"ל** עונש כספי מ"המועצה המרכזית" (CENTRALE CONSISTOIRE). נשיא המועצה, ברון רוטשילד, **איש עם הרב קליין אישית**, והפציר בו שיבטל דעתו לדעת הרוב, **הרב קליין לא שעה לדבריו**, ואדרבה, עוד הוסיף אומץ לשמור **על חלל היהדות הצרופה** בחבל ארצו. עבודתו הספרותית האחרונה **היא הסכמתו לסידור המפואר "עבודת ישראל"** שהוציא ר' וליגמן **ז"ל, ובו טבע את חותמו על תפלה יהודית מסורתית בלי שום שינוי כלל**. בער בהקדמתו לסידור מציין שסמך על הרב קליין **הקו, ומכנהו "גדול הדור"**. אחר פטירתו של הרב קליין זצ"ל, **הג"ר שמשון רפאל הירש זצ"ל** כאחד מעמודי התווך של **המסורת היהודית** במערב אירופה, שנספה בלא עתו בגלל המריבות **הממושכות לשמירת היהדות** שהיו מנת חלקו בעשר השנים **האחרונות לחייו**. יעזור ה' שהדפסת חיבורו זה, שנשא את נפשו **ליו, תשמש כתרומה צנועה להעלאת זכרו וכבודו בקרב ישראל**.

ברכת המזון שאנו מדפיסים מצויה בסידור "עבודת ישראל" **הזכרנו, שנדפס בשנת תרכ"ח**. סידור זה נדפס ברעדלהיים, עיירה **התפרסמה כאשר יסד בה הג"ר וואלף היידנהיים זצ"ל** את בית **סופו הנודע בשנת תקנ"ט**. בשלשים ושתים השנים הבאות הדפיס **הזויה סידורים, מחזורים, חומשים ועוד, שהיו מדויקים בתכלית הדיוק, מלבד מה שבצורתם החיצונה היו מעשי ידי אמן, ביופי הדיוק רב**. החתם סופר מפרעשבורג זצ"ל קרא עליו את ההלל וסמך **עליו עליו כפוסק אחרון בעניני דקדוק ומסורה, והצהיר שלולי הזויה היו הפיוטים משתכחים ולא היו נאמרים בדור זה כלל, נראה** **בית חת"ס חלק חז"מ סוף סימן ע"ט**. פעילותו של הרו"ה לא שקעה **בחיבורו, אלא נמשכה על ידי ר' וליגמן בער, ובסידור עבודת ישראל** **שנת תרכ"ח** זכינו לשיא הדיוק והדקדוק בצירוף למלאכת הספר **הזויה, עבודה יפה ונהדרה בעיני אלקים ואדם**. המתבונן בפוריות **הדפסה ברעדלהיים יכול היה לחשוב שזו היתה עיר בירה רבת, כל באמת לא היתה כי אם אחד מפרוורי פרנקפורט הקטנים,**

החיבורים הללו מפרי עטו של הג"ר שלמה זאב קליין זצ"ל - האחד הוא "מענה רך על חוות קשה", והשני הוא החיבור האבוד שחיפשנוהו "דברי הפיוטים וועקתם".

אחרי סיפור מלא הרפתקאות זה, הננו להרחיב את הדיבור על קורות חייו של הג"ר שלמה זאב קליין זצ"ל, אחד מענקי התורה של עם ישראל, ודבר הגון הוא שמעשה תקפו וגבורתו לא ישכח מעמנו. הג"ר שלמה זאב זצ"ל נולד בשנת תקע"ד בכפר נידח באלואס. כשרונותיו ומסירותו לתורה ניכרו אצלו בגיל צעיר, ועל כן נשלח ללמוד בישיבות גדולות בעבר המזרחי של הריינוס. בשנת תר"י, אחרי פטירת רבו המובהק הרב זעליגמאן גאטשו ז"ל, ראב"ד של קאלמאר, נבחר הרב קליין כממלא מקומו, משרה אשר שירת בה בנאמנות רבה עד שנת פטירתו בשנת תרכ"ח.

השנים האחרונות של חייו היו מקודשות במלחמה ממושכת נגד הזרמים החדשים שרצו ל"תקן" את היהדות כדי שהשכנים הנוצרים יחשבוה לדת "מערבית" ו"פרוגרסיבית" ולא לדת "מאובנת" ו"מיושנת". החיבור הנוכחי "דברי הפיוטים וועקתם" הודפס בפעם היחידה בשנת תרי"ט בעיר מילהוין (ע"פ ה"בית עקד הספרים"). חיבורו הקודם, "מענה רך על חוות קשה", נדפס בעיר זו בשנת תר"ו, והוא הספר הראשון הנדפס במקום. ספר זה בא להגן על כבוד רבו הרב גאטשו ז"ל, שנפגע בהתקפתו של ב. ל. צייטלן בחוברת "חוות קשה", בו הוא תובע לשנות מנהגים עתיקים בישראל כשהוא מתקיף את חיבורו של הרב גאטשו ז"ל "מגילה עפה" וחיבור שדורש קיומם המלא של כל מנהגי ישראל בלי שום שינוי. הרב קליין גם לקח חלק פעיל בפולמוס נגד ה"דרכי משנה" של פרנקל בחיבוריו "מפני קשט" ו"האמת והשלום אהבו" (שניהם נדפסו בפפא"מ תרכ"א).

החיבור שלפנינו הוא תגובת הרב קליין זצ"ל נגד החלטת מועצת רבני צרפת שהצביעו בשנת תרט"ז לבטל מנהג אמירת פיוטים בתפילה בהתאם להשקפות "מודרניות", וראה מה שכבתי על ענין זה בשנתון "ישורון" כרך שלישי, אלול תשנ"ו, עמודים תשכ"א-תשכ"ז.

בגלל הדפסתו את התנגדותו, בלשון הקודש וגם במהדורה צרפתית, קיבל הרב קליין זצ"ל עונש כספי מ"המועצה המרכזית" (CENTRALE CONSISTOIRE). נשיא המועצה, ברון רוטשילד, נפגש עם הרב קליין אישית, והפציר בו שיבטל דעתו לדעת הרוב, אבל הרב קליין לא שעה לדבריו, ואדרבה, עוד הוסיף אומץ לשמור על גחלת היהדות הצרופה בחבל ארצו. עבודתו הספרותית האחרונה היתה הסכמתו לסידור המפואר "עבודת ישראל" שהוציא ר' זליגמן בער, ובו טבע את חותמו על תפלה יהודית מסורתית בלי שום שינוי כלל. בער בהקדמתו לסידור מציין שסמך על הרב קליין ופסקיו, ומכנהו "גדול הדור". אחר פטירתו של הרב קליין זצ"ל, הספידו הג"ר שמשון רפאל הירש זצ"ל כאחד מעמודי התווך של האורטודוקסיה במערב אירופה, שנספה בלא עתו בגלל המריבות הממושכות לשמירת היהדות שהיו מנת חלקו בעשר השנים האחרונות לחייו. יעזור ה' שהדפסת חיבורו זה, שנשא את נפשו אליו, תשמש כתרומה צנועה להעלאת זכרו וכבודו בקרב ישראל.

ברכת המון שאנו מדפיסים מצויה בסידור "עבודת ישראל" שהזכרנו, שנדפס בשנת תרכ"ח. סידור זה נדפס ברעדלהיים, עיירה שהתפרסמה כאשר יסד בה הג"ר וואלף היידנהיים זצ"ל את בית דפוסו הנודע בשנת תקנ"ט. בשלשים ושתים השנים הבאות הדפיס הרו"ה סידורים, מחזורים, חומשים ועוד, שהיו מדויקים בתכלית הדקדוק, מלבד מה שבצורתם החיצונה היו מעשי ידי אמן, ביופי ובהידור רב. החתם סופר מפרעשבורג זצ"ל קרא עליו את ההלל וסמך את ידיו עליו כפוסק אחרון בעניני דקדוק ומסורה, והצהיר שלולי הרו"ה היו הפיוטים משתכחים ולא היו נאמרים בדור זה כלל, נראה שו"ת חת"ס חלק חו"מ סוף סימן ע"ט. פעילותו של הרו"ה לא שקעה בפטירתו, אלא נמשכה על ידי ר' זליגמן בער, ובסידור עבודת ישראל משנת תרכ"ח וכינו לשאי הדיוק והדקדוק בצירוף למלאכת הספר המצויין, עבודה יפה ונהדרה בעיני אלקים ואדם. המתבונן בפוריות ההדפסה ברעדלהיים יכול היה לחשוב שזו היתה עיר בירה רבתי, אבל באמת לא היתה כי אם אחד מפרוורי פרנקפורט הקטנים,

ובימינו התרחבה עיר פרנקפורט ו"בלעה" את רעדלהיים, וכהיום הינה שכונה אחת בתוככי העיר. בית הדפוס הזה עמד על תילו והמשיך בפעולתו רבות בשנים עד אשר חוסל על ידי הנאצים ימ"ש בפרוס מלחמת העולם השנייה.

החיבור "איגרת ביקורת" המודפס כעת הוא לקט מאמרים על הגדה של פסח, שחובר על ידי הר"ר יעקב רייפמאן ז"ל. אף הוא, בדומה להרב שלמה זאב קליין ז"ל בן דורו, נשכח בדורות הבאים, ומלבד אצל אוהבי ספר ושוחרי קורות הימים, לא נשמע קולו בכלל, על אף היותו בקי עצום בכל מכמני תורה שבכתב ותורה שבעל פה, וגם מחדש מקורי במיוחד עם שפעי חידושים מעניינים ונפלאים. חייו היו מלאי דחקות ועוני עד אין לשער, ובכל זאת המשיך ויצר חיבורים עמוקים ובהירים בחחכמת התורה, נראה עליו בספרו "עיונים במשנת הראב"ע" הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ב, בפרק "תולדות ימי חיי", עמודים 25-9, וגם בקובץ "הדרום", חוברת י"ח עמ' לה-עט. תפלתנו שחידושו המקוריים על הגדה של פסח נויש מהם שהפכו לנכסי צאן ברזל אצל חוקרי ההגדה, עד ששכחו את מחוללם ומולידם) ימצאו חן בעיני האורחים ובעיני כל שוחר מדע ואוהב תורה.

שלמה שפרבר ורעיתו

הנני מאחל מקרב לבי ברכת מז"ט למחותני התורני, תומך תורה ומוקירה, הר"ר יצחק סאסמאן נ"י, וזוגתו היקרה מרת יוטא שתחי', שיזכו לרוות נחת מכל יוצאי חלציהם ושיקויים בעזהשית בבניהם ובבני בניהם את הברכה אשר בירך משה רבינו ע"ה את שבט לוי "ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה". ואנו תפלה שיזכו החתן והכלה לבנות ביתם על פי יסודות תורה"ק ולהמשיך בחייהם את שלשלת הזהב של תורה, יראת שמים, וגמילות חסדים שירשנו מאבותינו. ואחרונה אחרונה החביבה, מנשים באהל תבורך, אשתי היקרה מרת חנה מאטיל שתחי', המלווה אותי בכל נתיבות חיי.

דברי הפיוטים וזקתם.

מעט יצא לאור אח אשר הוסכם מאת רוב הרבנים הגדולים נ"י ממדינת צרפת יע"א, באסיפתם בק"ק פאריז, על דבר התנסהות מקצת הפיוטים, כמעט אין כות ישראל אשר אין שם זיכרון וזהו כעם ככה, כלם ידריכו לשונם ולדעתם ולדברתם לאמונה וגבורו, זה אומר ככה וזה אומר ככה, יש עונה ואין קשב זה אומר בני ישראל הרבו שבח לאלודינו מלך העולם, זה אבינו בוראנו וגואלנו ומצילנו, אמרו לפני פיוטים, קראו לפניו ידיריו ויצרות, נגנו מאורות קרובות אופנים, לפנים מאת אבירי רועים ג"ע ראשי הדור יראי י"י נוסדו, ומאבותינו נוחי עדן לנו מורשה, זאת תורה אמכם אל חטשו כי בצלה תחיה האמונה. — וזה אומר ברוב דברים לא יחדל פשע, לה' רומיה תהלה ע"כ יהיו דברים מעטים, למה יקצוף ה' על קולך כאשר תשים רווח בין הדברים, להפסיק במקום אשר אמרו להפסיק, וחבלת את חפלתך אשר תהיה לחטאה, הלא תראה כמה מן הראשונים מאנו בפיוטים, לכן אל תחנא את פיד לחטאי את בשרך כי אין שכר לפעולתך אשר איננה רק להג הרבה ויגיעת כשר. כל זאת אזני שמעו ולא זר ואמרת אסורה נא ואראה אל מן מהקדושים אפנה, אולי דבר מה יראני השב"ה, ודרשתי וחקרתי בספרי קדמונינו ז"ל אשר המה לאור בני ישראל, ואת אשר לקטתי בין העמרים ואת אשר חנני ה' בו העליתי על ספר לזכרון למען לא אכוש יום ידובר בענינים האלה. — ועתה כראותי יד שלוחה מאת אצילי העם אנשי קורש יראי ה' לשאול דבר ה' מאת רבני ארץ, אמרתי אערכה נא דברי לפניכם אולי יציעו לפני מירי עדת ישורון. — ואם אמנם בנפשי ידעתי כי חוץ לגדרי יצאתי, כי מה ומי אנכי ערום מתכמה ריק השכל והמוסיה חיילים לגבר לפתוח פה ולדבר גברא ערילאי דכוותי דלא גמר ודלא סבר, מאור קצרה מצע שכלי לא ביתא אדם לי חדל אישים לא אדע דעת קדושים, יינה של תורה לא שחיתי ומשמנה סוף לא סכתי פחה לא אכלתי ומיערת דבשה לא טעמתי על כן לא אורו עיני ולא ראיתי כגבר אין אלי הייתי, ומעתה חשמתני אונני קול רעש ארש חנעש ותרעש באמור מי הוא זה איש כושט יערב לכו לגשח להציע אמרים ולדבר דברים ולהכריע בין הגבורים הרבנים הגדולים המאורים בפירושים מפנינים יקרים, הרמב"ם וב"ה הרא"ש ובעל הטורים פוסקים ראשונים ואחרונים אשר על פיהם כל עדת ב"י נוסעים וחונים; הגני הנני אודה בהודאה גמורה כשפה ברורה כי צדקי דבריהם ננים אמרוחיהם ואנכי בעצמי אדע את מיעוט ערכי וכי בכל מדע מך אנכי, אכן הענה כי צדקתי כי ח"ו לא להכריע יצאתי רק להציע דברי לפני חכמים באהי, ולמען לא אראה כמנהגד במלכותי את שמי העלמתי; לכן חנוני נא לשקול בפלס אמרי ולהעלות במאזנים דברי ואם המצאו כי חעיתי סדרך השכל ודעתי חסכל, הודיעוני בקנטרסי קורות העמים כמה שניתו ואחי חלין משונתי, ואם אל האמת כוונתי חסכמו עם דעתי ואז אודה את ה' כי הכיאתי הלום וכל העם על מקומו יבא בשלום.

ועין כיה' אלדים אל אמת וזוהרת חורת אמת, אבקש מאתו שיוני ררך האמת ולא אטה ימן ושמאל מנהיב האמת, ואני חפלה לכל קורא דברי אלה שיעיין על כל הראיות אשר אביא ויחפש אחריהם למצאם במקוריהם, כי בחלה נפשי בדרך שני כוז אשר מקרוב באו, ויבחרו להם חדשות ללחום שערים שערי הלכות ינתחו מאמרי הש"ס והפוסקים לנחמים ואת כל נחה אשר יטעם לחכם יקריכו ויערכו לעיני הקורא רק מקצת הדברים אשר דברו הגדולים אף כי החליטו להפך למען חפוש את לב בני ישראל ואת סוף הדברים הסתגדר לרעתם יחרימו, וזה לא יתכן לאיש אשר ישם רק האמת והאמונה מנחתו, לכן אחלי הקור נא ודרשו נא מעל ספרי הגדולים אשר אביא את דבריהם למען חדונו דין אמת לאמתו.

וזה החלי בעזרת צורי וגואלי — האנשים הרוצים לקיים הפיוטים כמו שהם חומכין את יסודותיהם על הדין המוסכם מכל הפוסקים שלא לזוז מהמנהג הקבוע מטעם אל חטוש תורה אמר, והנה מנהג כל קהלות אשכנז לאמור הפיוטים ונהגו בו מימים קדמונים, וא"כ מאן סרמה להו מן ידיהם.

והנה אף כי דבר פשוט הוא שהדין שלא לזוז מהמנהג הקבוע כולל ג"כ מנהג שאין בו אסור והחר ואין מן הצורך להביא ראיה ע"ז לכאורה, אמרתי גם מזה כל אנו ידענו שלשמע אוון הוגר לי שיש טועים בדבר וסוברים שסדר ועניני חפלות אינם נכנסין בנדר מנהג שאין לזוז ממנו, ולכן אציע איהו ראיות העולות על זכרוננו מוכרחות לפ"ר — חדא חעניה כ"ח ע"ב רב איקלע לבבל חוננה דקא קרו הלילא בריש ירחא סבר לאפסוקיהו כיון דקא חזי דקא מדלגי דלוגי אכר ש"ס מנהג אבותיהם כידיהם — ובירושלמי מצינו אעפ"י ששלחנו לכם סדר החפלות אל חשנו ממנהג אבותיהם כידיהם, ועיין חשונת הרמב"ם סימן קס"ח בענין החזרה

הפלת הש"ץ (שכ' כל דבר הנחקן מפני סבה לאו דוקא עד שהודמן הסבה אשר בעבורה נחקן, אלא צריך לנהג בה חמיר בין שהיה הסבה או לאו ע"ש, והנה בפיוטים ב"ס היחה סבת קביעתה להציל את העם משיבת לצים וגם להוציאם י"ח כלמור הלכות שבת בשבת והלכות חג בחג, וכימים טובים לקיים הציו לה' והציו לכם, והסבות הללו עוררן בחקפן עומרות) ; ובחשובות הרא"ש כלל ד' חשובות י' בענין התחלת והפסקת שאלת הגשמים הוכיח בראיות ברורות שאין כליו עושין אנשי אשכנז, וכחכב ו"ל כל אלו הדברים נדחו לפני רבותי באשכנז ולא היה אדם מערער לדברי אלא שאמרו שאין אנו צריכין לשנות המנהג כו', כשיצאה מאשכנז ועברתי דרך פרובינצא שמעתי במונפישליר שהיו מוכירים הגשמים ב' במרחשון וישר מאוד בעיני, ואמרתיו לחכמי מונפישליר חרצתם לי קושיא אחת, ולענין הפסקה מה אתם עושין, ואמרו שעושין כמשנה מו"ט הראשון של פסח פוסקים, אמרתיו להם שמה אינכם צריכים מטר בין פסח לעצרת, אמרו לי שהרבה הם צריכים ואי אפשר לתבואה להתקיים בלי מטר, ואמרתיו להם כל דברי כאשר הם כתובים למעלה וישרו מאוד בעיניהם, אלא שאמרו מה שאנו שואלין ב' במרחשון כך הנהיגו חכמים הראשונים ועל ההפסקה לא נוכל לעשות דבר בשני מנהג אם לא שיתקבצו חכמי הארץ, עכ"ל ; הא לך אעפ"י שראיות הרא"ש ישרו בעיניהם ולא ערערו נגדם אעפ"כ לא רצו לשנות המנהג — ועיי' שרשי מהר"ק שורש ט' ; שהארץ בזה שאין לשנות המנהג, ובחשובות רשב"ץ ה"ב שאלה י"ב בענין מה שנהגו לומר ברכו את ה' המבורך לעולם ועד כשיצאין מכה"כ סיים כיון שנקבע המנהג אין כח ביד שום אדם לבטלו ; ושאלה קל"ג כמה שנהגו להוכיח מלכות שתי פעמים בחתימת אמצעות ביה"כ וחמתו על המנהג כ' מנהגו של ישראל תורה היא, והלך ר' ל"ב בענין קדוש ביה"כ אשר גם הטור המה על המנהג הזה ממשו חשש ברכה לבטלה נגע בו, וגם הכ"ל טען נגד המנהג וכ' דבארץ ישראל לא נהגו כן, אעפ"כ קיימו את המנהג, ומה שכ' הכ"ל דיותר טוב שלא להנהיג כן, היינו במקום שאין מנהג — ועיי' בחשובות פנים טאירות ח"ג שאלה לא מה שמען על הט"ז שרצה לסדר האקדמות קודם קה"ת משום רסבר דיש אסור בדבר, וכחכב הוא כל המשנה ירו על התחלתה כו' אין כח בדינו לבטל ולהתחכם על הראשונים לאמר שלא כדון עשו ומנהג של ישראל תורה היא כו' ולרעתי המבטל פוגע בכבוד הראשונים כו' ושכ ואל תעשה ערף שלא לבטל מנהג הראשונים עכ"ל ; וכן כחוב בחשובות שער אפרים חשיבה י' לענין הפיט האקדמות לומר אחר פסוק ראשון שקבלת אשכנזים היא מוכרים וגדולים ומפורסמים כו', הרוב של הספרדים והמערבים אינו כלום לבטל מנהג האשכנזים כרוב שלהם עכ"ל. הוצא מכל הנ"ל, שהכל שאין לזוז מן המנהג ישחרג ג"כ על עניני הפלות ופיוטים — וכחכב רב האיי גאון בביתו מהר"ק שרש ט' שאין לבטל מנהג המקומות אעפ"י שאינם מתקנים כל כך ויש מנהגים אחרים שנתחנקין ויותר מהם, רחישין דלמא אחי לאנציו, וחשכ"ץ הגדיל לעשות שכ' הלך ר' חשוכה ל"ב אבל מה שכתבת שנהגין שאין מטעמין לקטן כו' והיה ראוי לבטל מנהג זה אם יש אפשרות לבטלו כלי מחלוקה, אבל אם יש בזה חשש מחלוקה ראוי להניח על מנהגם, גם כי אין לכוף אותם לבטל המנהג אלא בדבר שיש בו אסורא דאורייתא כו' אבל בדבר שהוא מורכב אע"פ דחול' אסמכתא אקרא אם נהגו בו היתר לא כפיפון להו לבטל מנהגן ; ובמהר"ק נאמר יותר דלא לבד דלא כפיפון להו לבטל המנהג אלא גם לא מהינן כהו אע"ג דאיכא אסורא, ו"ל ואע"ג כו' ולפי דעתו של רב היה באותו מנהג משום ברכה שאינה צריכה ואמרינן ב"ה ברכות דף ל"ג דעובר משום לא חשא וגו' מ"ם סמך על מנהג אבותיהם ולא רצה לבטלו, ואע"פ דפשיטא דרב גדול הדור היה והיה קרי בכהני בבבל כדמסיק במגילה פ' הקורא כ"ב ופשיטא שהיה בידו למחות שלא יקראו כלל כאשר היה דעתו נוסה, ואפ"ה לא רצה לשנות מנהג אבותיהם ק"ו בן ק"ו שאין מי בדור הזה שיכול לשנות מנהג המקומות הנהגו עפ"י אבות הקדמונים דפשיטא שהיו בני תורה וקבעו מנהגם עפ"י התורה והמצוות עכ"ל — ונתן דלא ס"ל כמהר"ק כהא דמנהג מבטל הלכה אף דאיכא אכורא דרבנן וראיותיו מורחות, מ"ם הוינן להני רבנן גאונים ארץ איך יקרו בעיניהם מנהגי בני ישראל ואיך יראו לנפשותם לשלוח בהם יד ובפרט אם שני מנהג חובל להשחרש ח"ו מחלוקת. — והנה ב"ס מהוך בטול הפיוטים יסתעף ח"ו פרוז והבער את המחלוקת דוודא איכא קידא דהי' לאנציו חרא דבטול הפיט הוא ולולו כל הקהלות שנהגו לאמרו ועוד דוודא איכא כמה גדולים דס"ל שהוא מנהג כשר ונאה ומצוה מן המובחר ורבים מיישבי הקהלות כדירורו ס"ל, ועוד שכתול המנהג הוא בוודאי ולולו לגדולים אשר חברו הפיוטים ולגדולים אשר נהגו לאמרו והמה לא קטלי קני באגמא הו' וא"כ בוודאי אין לזוז מן המנהג. ברם טרם נחליש הדבר שנהגו במנהג צריכין אנו לחקור אם אין חשש אסור בפיוטים דהא סרן הרמ"א שאל על פיו אנו יוצאים הוכיח נגד מהר"ק שזכרנו, דאם יש במנהג השש אסור לא נאבה לו ולא נשמע אליו עיי' חשו' רמ"א סימן כ"א, ואף הפר"ח בדיני מנהגי

אסור השני על המהר"ק בזה ודחה ראיותיו וסיים אבל אם היה אסור בדבר אפילו אסור דרבנן פשיטא שהיה (רב בענינא דהלל חענית כ"ח) מבטל המנהג, וכן נראה מחשכ"ץ ח"ב שאלה ע' בענין הוספת הקרואים בשבת, וא"כ צריכין אנו לחקור אם יש אסור באמירה הפיוטים אם לא.

וזה יצא ראשונה, דוודא אף אלו שחוששים לפיוטים משום הפסק לא יהושו לאמרם רק בברכות ק"ש לפניה ולאחריה אבל בפיוטים בתפלת שמונה עשרה אין כאן בית מיהוש כלל דהא לא שייך בהם הפסקה כיון שהש"ץ והקהל כבר יצאו ידי חובתם בתפלת לחש, ועיי' בחות יאיר ו"ל סימן רל"ח עכ"פ אין חלונה בהפסקה על פיוטי הקליר כי לא חיוק, רק חוץ י"ח דהורח"הש"ץ ואף כי דתפלה חמירא לענין הפסקה דאפילו מלך ישראל שואל בשלום וכו' מ"ם מאחר שאין הצבור מפסיקין חוץ תפלתו רק אומרים עם הש"ץ בחורח הש"ץ שאינו רק להציא את שאינו בקי כש"כ בומן הזה שאיננו אלא מנהג אבותינו אין חשש הפסקה כלל. — וכן מוכח מהטור דשרי נהג באמירת הפיוטים סימן ס"ה אשר שם בדבר מעניני ברכות ק"ש לא דבר מאומה נגדם בס"י צ' ובס"י קי"ב אשר שם בדבר בעניני שמונה עשרה והיינו מטעם דכתב בעל ח"י והנה הדבר מבואר דאין חשש אסור באמירת הפיוטים בהחזרת הש"ץ.

אמנה כד נעין שפיר בדברי הש"ס הפוסקים ברור לנו כשמש בהצרים דאין לנו לעת כוואת לחוש לשום אסור באמירת הפיוטים כי כבר הוחלט הדבר להחר מרובא דרובא דפוסקים ראשונים ואחרונים אשר עליהם אנו סומכים באמורים החמורים ביותר, ואיך לא נסמך על דבריהם בדיני הפסק אשר סוף כל סוף איננו רק אסור דרבנן והם אמרו והם אמרו כמ"ש הפר"ח בדיני אסור שלו כמעט על מהר"ק.

זה לשון הרמ"א בשם ה"ר יונה והרשב"א והטור בהגהתו על דברי כ"י ס' ס"ח א' ו"א דאין אסור בדבר וכן נהגין בכל המקומות לאמרם עכ"ל, וטעמם דהוי כחפלה אירכא כנראה מדברי חוס' ברכות י"א ד"ה אחת ארוכה, ותימה דהא השיכנו נמי ארוכה הרבה ועוד פעמים שמאריכין בו הרבה בהוספת כמו אור יום הנה עכ"ל, ונ"ל להביא ראיה לדבריהם דהנה כימי חכמי הגמרא דאז הש"ץ הוציא רבים י"ח בחורח הש"ע אעפ"כ אמרו פיוטים באמצע התפלה עיי' וזא דף ל"ו והוא דנחית קמיה דרבה ופירש"י שיהי צבור שמסדר בחפלתן של יום הכפורים סדר עבודתו של כהן גדול על שם ונשלמה פרים שפחיתו, וכן דף נ"ו ע"ב והוא דנחית קמיה דרבה והיה אומר סדר יח"כ בתפלה כטו שאנו אומרים, ש"ם דגם כימי הש"ס הותר לומר הפיוטים באמצע התפלה ולא חשביניהו להפסק משום דהוי הפלגת שבת וזה איננו מצרכי יחיד כי שבת הבוא נוגע לרבים ואין ההקדשה רבוי או כמעט אלא בשני מטבעו כחכמים כמו שכתב הרשב"א וכן כתב הראב"ד למעט ולרבות בברכה אין קפידא, ולכן כמה גדולים ובראשם הקליר שהיה ח"י חברו פיוטים ונהגו העם לאמרם אפילו ב' ראשונות ואחרונות ולא נמנעו מפני הא דאכרו בש"ס ברכות אל ישאל אדם צרכיו לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות יען שכתבו על דברי חוס' שכתבו דהא אל ישאל על צרכי יחיד קאי אבל צרכי רבים טרי, ולזה הסכימו ר"ח ור"י

* הנה האנן עזא השני על הקליר וכבר הסיד החכם מורה ואלף היידיהיים את תלומדיו מעליה וסנחורא מלך על זה הרב המדקדק הגדול מוה"ר שלמה מדונבא אשר האיר עיניו ב"ז בפירושו לכ' בראשית — חתמנו וגדולנו ועומק בקיאותו בדיני לה"ק ותהלותיה ה"ה ידועים לכל — ח"ל, וזה יקרו לי חמור הנכבדים במוסף יוס"א של ר"ה בפיוט אנסכיה מלכי, בלחלו ליאש ר"ה הקליר נגד הראב"ע בקהלת אשר הרבה ללעוג עליה, ושרי לי' מלך' לראב"ע כי נתן יד למשחיתים לחלות עליו בליל גדול כמורא, ועם כל גדולת הראב"ע וחתמנו מוה"ר אבי, מי יגלה עבר מענין ללכות כי יעמוד ע' שנה אחרך האר"י ו"ל אשר רוח ר' דבר בו כנוגע ומפורסם, והיה ג"כ חרף עליו כנגדו וכו', ולפי שהיה ספדי, לכן כל מנהגיו היו כמנהג הספרדים, וכן יסד כל כוונותיו על המנהגים כמ"ם, עם כל זה בפיוטיו עזב פיוטי הספרדים ונחזר בפיוטי האשכנזים, נאמרו שח' מוסיפים ע"כ הקבלה הנכונה האמיתית, ונפרט פיוטי הקליר ; חזן מסדר עבודת מוסף י"כ, שהוא מו' משלים כ"ר קלניסוס, עזב חותם ונחזר בסדר חמה כוננת אל הספרדים, והעמיד עליו כונותיו, כי סדיו יוכי נן יוכי כה"ג מהכנהים הגדולים שגמא צנית שני, כמ"ם בשם בעל העיטור, עכ"ל.

ואולם החכם רוח' הנכבד השני על דברי חוס' והרא"ש שכתבו שהקליר היה תנאי, הו' חזק מדעיתו נקדמות לט"ז זה משע פעות ועוד לחזק הדין, ועוד כי כבר עברו כוונות וכו' ח"י יעיד עדות שקד בעלמך, ועוד יקשה מדוע התק החכמים הנאים אחריו לא יעלו את שמו על שבת ולא יזכירו מהמין הפיוטים התנאים דקים היתכן כי כל פיוטי הקליר כעלמו מעיני רבנן סבורים אשר קבלו ואספו כל דברי התנאים והאמוראים להעמיד דין ולישר המסילה וזה שם הקליר לא מנכו ולא יפקדו מדוע לה קבלו הספרדים את פיוטי הקליר, עכ"ל בקליר ; והנה ח"י כי אינני כדאי להכריע מ"ם בזה לטוב

ורשב"א הר"ן והראב"ש והראב"ד והוכיחו דבריהם דאח"ל דצרכי רבים אסור הרי גם וכו' ויעלה ויבא וכו' וכן הן פורחין וכו' ואמר, והב"ח אחרי שטרך ליישב הטור שכתב שטוב לבטל מנהג הפיוטים, כתב חיש מהר אבל חליה לנו לשמוע ולקבל דברי רבינו בזה נו, וכ"כ שבולי הלקט וז"ל אבל חיש ורב כהן צדק ורבינו פלטי גאון והרב רבינו יונה רבינו קלונימוס ור"י ס"ע ור"ש הגדול ורבינו סעדיה גאון וכל גאון וחז"ל כחבו שיש לומר פיוטים וכ"כ בהגהת אשר"י מא"י בפ"ק דברכות ה"ל וכבר נחלקו בהם ר"י ס"ע ורבינו אלי' הוקן ועלתה בידם דמותר ומצוה מן המוכרח, ולזה הסכימו האחרונים. — והגע בעצמך אם גם באמצע החפלה אשר ההפסק בה חמור מאוד עד שאמרו לא יפסיק כתפלתו ואפילו טלך ישראל שואל בשלומו לא ישיבנו החיור לומר פיוטים, מכש"כ שיוכל לאמרם בברכת ק"ש אשר אפילו באמצע שואל בשלום מי שהוא ירא ממנו כמו אביו או רבו או מי שהוא גדול ממנו בחכמה ומשיב שלום לאדם נכבד עיי' ש"ע א"ח ק"ד וס"ו.

והנה מן הראשונים לא מצינו חולק על הפיוטים אלא ר"ח בנ' ברכות ראשונות, והרמ"ה ומעט ההולכים בעקבותיהם. והטור אעפ"י שכתב שטוב לבטלם לאו מפני שסבר שאסור לאמרם אלא כדמפרש בעצמו מפני שהם סבה להפסיק בשיחה בטלה, וטעמו כדקא מפרש הב"ח דנחירש ענין כוונתו ונשתנה ממה שהיה בזמן הראשונים אשר חקנו המנהג, וכבר כתב הרמ"א חשו' כ"א אבל במקום שנחירש דבר, שלא ידעו הראשונים כגון דאיכא למיחש לקלקול או לאסור שלא היה לו לחוש כימים הראשונים ודאי מותר לחקן; אבל דוק מניח ומניח שהפיוטים עצמם לא היו נראים בעיניו כהפסקה דאל"כ ל"ל למימר מפני שהם סבה להפסיק אם הם בעצמם ההפסקה, ועיי' סימן ק"ב ששם מבואר בדברי הטור עצמו שרעתו נטוה לדעת שאין אסור דבר ושרברי חוספסה רמחלקי בין צרכי יחיד לצרכי רבים נראים בעיניו, חדא מרלא חתא לסחור פירושם שכתבו צרכי דבים שרי, ועוד דהוא בעצמו כתב סי' ק"ב על ישרא אחר צרכי בנ' ראשונות ולא בנ' ראשונות ודוקא צרכי יחיד אבל צרכי רבים שרי ומ"ש הב"י שאין לומר פיוטים ולא קרובות בחפלה היינו מטעמא דכתב הטור שהם סבה להפסיק והוא כתב עליו שהם דברים ברורים ומה שכתב בסי' ס"ח וכו' למנוע טלאמרם משום דהוי הפסק אפשר דעל יחיד קאי וכמ"ש מהר"מ או מה דקאמר דהוי הפסק פירושו רמחוק כך יבוא להפסיק ואע"פ דפירוש דהוה דחוק שבקיך דחוק דחוק ומוקים אנפשי' דאלת"ה יסתרו דבריו אהררי בסי' ס"ח ובסי' ק"ב וליכא למימר דס"ל דהפיוטים לאו צרכי רבים נינהו מרלא משחמיט למימר הכא כדמיתוי דברי חוס' והלא"ש דמפלגו בין צרכי צבור לצרכי יחיד ומביאים ראיה לדבריהם מרפיוטים (עיי' רא"ש אין עומדין וחוס' ע"א ח') והל"ל שאעפ"כ אסור לומר הפיוטים דהמה אינם נכללים בצרכי רבים וגם אליהם ליכא למימר רבסי' ק"ב מיירי בהחזרת הש"ץ דהא הוא כתב אל ישרא אדם צרכי דהיינו יחיד בחפלתו ואעפ"כ כתב דצרכי צבור שרי והיינו אפילו ליחיד וא"כ איך יוכה שטרא לבי חרי א"ו כדאמרן וכמדומה לי גם הרמב"ם לא כתב מאומה נגד פירוש החוספסה (ספר היד הוהקה אינו כעת ח"י לעיין בו) ומה שכתב ברכות אלו עם שאר הברכות אין אדם רשאי לפחות מהם ולא להוסיף עליהם אפשר לפרש שלא לגרוע מן הברכות ולא להוסיף עליהן אבל להאריך בברכה עצמה אפשר דלא קאמר ובג' ראשונות ואחרונות אפשר לפרש כדמפרשינן המשנה היינו צרכי יחיד אבל צרכי רבים שרי ורבינו נקט לשון הש"ס כאשר דרכו בקדש וכמדומה לי שהג"מ מפרשו כנ"ל; אמר ראיתי בחשובותיו סי' ק"א ששאלוהו על מה שכתב בלכות חפלה פ"ו אבל לא ישרא לי בשלוש ראשונות ולא בשלוש אחרונות ויש מי שכתב שהיחיד יאמר בעבודה בדר טורם ישראל שם נעבדך ושם נדרוש את כל אשר צויתנו כרח ניהוח חרצה אוחנו השיב זה הנוסח אשר אמרם שמוסיפין בעבודה לא מעלה ולא מוריד דאין זה שואל צרכי יען מעין הברכה הוא וא"כ לכאורה איכא למירק דאף צרכי רבים

הגות מר"ה ו"ה ה"ל מעל דברי חוס'. מהא דקאמר זה תשע קלות ועוד לחרבך, ועוד כי כבר עברו כמה יבנות ליכא להוכיח קיד, כי אפשר שהנאים כתשע קלות שנה אחרי הקלי התלפזר את הנוסחא, ומעט שלא הוכיחו החכמים הפיוטים התלפזר על כל גדותם מדיים והלכות, וזה ע"פ מה שכתבו החוס' יומא ח' ע"א ד"ה דבול עמלא, שכתב הפייטנים היה שלל להקפיד לכתוב הפיוטים אליהם דהלכתא; ומה השקפה ו"ה שהספדיים לא קבלו פיוטים, היינו טעם שכתב קודם התרגום היו קהלות נספדי אשר לא היה להם הפיוטים היושלים והנאים שמה נהגו כמנהג המקום שאלבו להם. ולדבריהם לפ"ד רוח"ה יקשה מאוד איכנה נעלי מוס' אשר לפי דבריו לא היו רק מלא וזויה שנים לכל היותה אחר הקלי יגנו ככה לשמוע לתלך? והקשו' הוא כפלה יותר מכל ההגות אשר הגי' הוא ז"ל עליהם. — אחרי כותבי זאת קלאתי רחמי נכב' שאלה קי"ג הנה תקן המחבר ושמי קאוד שכוונתי לדעתו והוא ז"ל מחזיק דבריו בלאות ברורות לפענ"ל, מדרשם מס; ונמעדי יו"ט שלהי חין עומדין מייש עזר חיה קושיה דברי דברי חוס' והר"ש ז"ל נענין הקלי.

אסירי ז"א דאפשר שרעתו כדעת מהר"ם שכתבנו למעלה דלא יאמר הפיוטים בחפלתו כשיחפלה ביחידות, אבל מ"מ מוכח מדברי רבינו כאשר כתבנו למעלה דלא איכפת בהאריכות הנוסח כל שהוא מעין הברכה ולא היו הפסק וא"כ ממילא נשמע שם"ש בחשובה על השאלה ק"כ אם יוכל לאמר פיוטים לחתנים באמצע הברכה קודם ק"ש, לא זו הדרך להפסיק בברכות ק"ש לא בברכות שלפניה ולא בברכות שלאחריה, היינו אם הנוסחא אינה מעין הברכה וההוספה בעצמה היא לכבוד החתן או המלה ואינה צרכי רבים, וכן משמע מחשובת הרשב"א סי' חס"ט וסי' ח"ע ע"ש ופירושו למס' ברכות; ומ"ש בשאלה ס"ד אפשר דלא מיירי אלא ביחיד כהחפלה וכן משמע מלשוננו, ע"ש. ומ"ש במור' נבוכי' א' מ"ט כוודאי לא דבר אלא נגד התוארים, וחדע שכן הוא שהרי הוא בעצמו חיקן פיוט ליה"כ החלתו עת שערי רצון להפחה, עיי' בהקדמת ר"ח למחזור ש"ע. וגם חבר שיר נגדל. כל הא דאמרן אינו אלא לברר דברי רבינו — אבל היוצא מכל הנ"ל שלא מצאנו מכל הראשונים מי שיאמר שיש אסור בפיוטים רק רמ"ה ואפשר גם הרמב"ם וכו' ובג' ראשונות גם ר"ח וקטע הנמשכים אחריהם, והמתירין המה רובא רירובא, רובא דאיתא קמן, ורובא דליחא קמן וחכמי כל דור ודור הלכו אחרי המתירין, וחי נפשי שלדעתו אם היה פלונתיהו באסורי שבת ויה"כ וכדומותיו אין צדיק בארץ אשר לכו נוקפו להחיר על סמך המתירין האלה וכוודאי כדאי המה לסמוך עליהם בענין הפסקת הפיוטים.

ולו תהיה ההלכה רופפת בידינו הלא כבר מצינו בירושלמי פ"ה מעשר שני, כל מקום שההלכה רופפת בידך ויל בחר מנהגא, ומהר"י מטרנאני כתב בחשובותיו סימן קל"ב ז"ל והרב עצמו (מהר"י ז"ל) רגיל להביא בכל מקום מה שכתב מהר"ק שאין לומר קים לי כפלוגי הנגזר היכא דכל חכמי ישראל חולקים עליו והוא הרין שנים וג' דבטלי בטעותן, ואף שנראה לי מדברי הראשונים רא"ב וחביריו שנטוים לדברי הרא"ש מ"מ הכרעה האחרונה הכרע עכ"ל, והבא וכוודאי נכלל למימר שדבריהם רוב הראשונים ורוב האחרונים וכל מחברי הפיוטים והמנהג בעצמו הכרע להחירא; וכתב מהר"ק שורש קט"ד ובכל מקום שחמצא מנהג ויש ליישוב בשום ענין פשיטא דיש לילך אחריו כמו שאמרו מנהג מבטל הלכה רק שיהא מנהג ווחיקין כמ"ש המדרכי ריש פרק הפועלים, ואין לך מנהג ווחיקין גדול מזה מאחר שנמצא פסקין אחד שאמר שכל זה נאמר אל חטוש חזרת אמך עכ"ל; וא"כ ק"ו דאין לזוז ממנהג הפיוטים ומה על סמך פתקני אחד שלא נודע למח מהר"ק אמר דלשבוק למנהגא אשר לפי' הרמב"ם הוא מנהג צדוקין, ענין הפיוטין שנחקנו על ידי כמה גדולי עולם. והוזכר היתרין בכמה פוסקים אשר על פיהם אנו חיים ועליהם הסכימו פמליא של חכמי חוספסה עאכ"ו שלא לזוז מהם.

ועתה חל עלי לסלק תלונות בעל ח"י מהרא"ש שחמה על מה שכתב ועל דברי החוס' דמותר לשאול צרכי רבים בשלוש ראשונות ומטעם זה נהגו לומר קרוב"ץ למה להו צרכי צבור כי לכאורה טעם פגום הוא הן מצד כי אין צרכי צבור בפיוטים רק הוכרח נסים באריכות עפ"י דברי אנדה ומרששים דאל"כ הלא קיי"ל דאסור לשאול צרכים בשבת וחופק ל"י דאין הפסקה בחפלה הצבור רק בחזרת הש"ץ והוא הטעם שאנו בני אשכנז מאריכין מאוד באמירת סליחות תוך ה"ח לש"ץ עכ"ל ולענ"ד אין כאן מקום חמי' כלל כיון שהרא"ש רצה להוכיח שכונת הש"ס לאסור צרכי יחיד לחודיה קאאתי וכבר כימי הש"ס היו אומרים פיוטים כמובא למעלה, ומה גם הקליר שהיה חנאי כמ"ש דחוס' והרא"ש חקן לאמר פיוטים בחפלה י"ח בנ' ראשונות ובימיהם רבו עמי הארץ דלא בקאיש ומטבו על הש"ץ ואו הש"ץ בעצמו לא היה יכול להפסיק. ומה שכתב רמעמא דצרכי רבים טעם פגום הוא דאל"כ הא קיי"ל דאסור לשאול צרכי בשו"ט נ"ל דלא חש לקמחיה וקי' חדא מחורצת בירך חברתה דעוד הקשה וקאמר פליאה נשגבה בעיני גדלה על כל הפליאות כו' מה שמקצת פייטנים חברי פיוטים גדולים ומפסיקין בהם תוך הברכות דק"ש ואין בהם שום דחעוררוח על הגס או על המאורע רק סדורי דינים שנהגו בזמן ההוא כשהיה בחמ"ק קיים ע"כ; ולי נראה דאין כאן קושיא כלל דהני פיוטים שבת נינהו להקב"ה שנתן לנו את החזרה והברכה לנו מצות להגדיל חורה ולהאדירה וילמדנו חקי חיים חורה ומצות חקים ומשפטים, וכיון שהם שבת להקב"ה בצרכי רבים ועדיפי מנייהו נענה ומכש"כ דמותריהם; ומה שכתבו דחוס' והרא"ש דצרכי רבים מותר היינו לשלול כל שהוא צרכי יחיד, ואי נקט הרא"ש בלישנה הוכרח נסים וחושבנות מותרים ה"א הגי מותרין אבל צרכי ב"ו אף צרכי רבים אסירי לכן נקט מלתא דחרתי ש"מ דאם צרכי רבים מותרים טעם שהם שבת להקב"ה דכבוד הוא שריבים צריכים לו עיי' רא"ש פ' אין עומדין מכ"ש השכתב בעצמו שהוא מותר.

ודע שכתב"י אף שטען נגד הפיוטים וכתב שפליאה נשגבה בעיניו איך הותרה אמירת איוה

* ע"י נמחור היידיהיים לש"ע וחורא גודל מעלת מחברי הפיוטים ומה נחנכו דש' ונעלי חוס'

פיוטים, הוא שטרף ליישב המנהג ולעורר הלכות ליישוב ואעפ"י שלא מצא חירץ נכון על קושייתו כתב אבל בגלילות אלו שנחשט המנהג אין ליחיד לפרוש כלל וכו' ואפילו החסיד בכל מעשיו אל ישנה ממנהג הצבור מאחר שיש לנו גדולי עולם לסמוך עליהם מלבד כל המחברים עצמן (אשר הפליג בשבחן למאד); וא"כ פליטין מהרא דאין אסור באמירת הפיוטים והמנהג נטוע כמסמך מצד זה — אבל נחוי אנן אם לא נוכל לקצר הפיוטים ולוון מן המנהג שדבר אחר שכתב הרמ"א חשובה כ"א דהא דאין לשנות המנהג היינו דוקא אם לא נתחדש דבר ממה שהיה בימים הראשונים אבל במקום שנחתחדש דבר שלא ידעו הראשונים כגון דאיכא למיחש לקלקול או לאסור שלא היה לו לחוש בימים הראשונים ודאי מותר לחקן, וא"כ בימינו שאין הצבור מחפץ כ"כ בכונה ונתקלקלו הדורות שמפסיקין בשיחה בטלה ובדברי הבאי יש לשנות המנהג? זה אינו דהא גם בימי המור החל הקלות הזאת ואעפ"כ קבלו וקיימו הפיוטים א"כ לא נתחדש מירי מימי הגדולים האלה והמנהג בכל תקפו ועוזו.

ואל חשיבני מדברי רדב"ז בשם הריטב"א כסימן ע"ג מכאן הפר"ח בדיני מנהגי אסור וז"ל במנהג להקל לעולם אין חוששין לו ואפילו היה ע"פ גדולים שבכולם כל שנראה בו צד אסור לחכם בעל הוראה אשר יהיה כימים ההם שאין לנו אלא השופט ביטני ע"כ, וא"כ אף להמנהג נתקן מהגדולים אם חכם הדור רואה בו צד אסור מחמת הפסק יכול לעורר על מנהג הפיוטין וז"ל הריטב"א לא מיירי רק במנהג דלא נחפשת ולא הוכח בפוסקים ולא נחברר הדבר ולכן מיחיי ראייה מהאי דהשופט אשר יהיה בימים ההם; וידוע דהאי דרוש לא נאמר אלא על דבר שלא הוסכם עדיין עליו מהחכמים הקודמין ואשר לא יכלו להסכים עליו. כמו כהאי עובדא דר"ג ור"י בסם ר"ה אבל בדבר שהוסכם מרוב הפוסקים ונחפשת בכל קהלות אשכנזית אי אפשר לחכם בדורנו לומר קים לי לאסור ודבר זה פשוט מאוד; ועוד יש להשיב על זה כי אין הגיון שלפנינו דומה לראי', אכן לא ארצה כעת להאריך בדבר הזה אשר עניני מוכן סאליו דאינו דומה מנהג להקל בדבר אסור שאין בו מצוה למנהג שיש בו מצוה. ואין לפקפק על הפיוטים מהא דאמרו ברכות ל"א ר"ע כשהיה מחפץ עם הצבור היה מקצר ועולה מבני טורח הצבור וכשהיה מחפץ לבנו לבין עצמו אדם מניחו בזוית זו ומוצאו בזוית אחרת וכל כך למה מפני כריעות והשתחויות; וממאמר ז"ל בקשו לקבוע פ' בלק בק"ש ומכאן מה לא קבעו משום טורח הצבור אלמא לא סתרינן אצבורא וא"כ למה נטריה אצבורא באמירת הפיוטים בוודאי לא נעלמו מעיני הגדולים הרבים אשר החזיקו בפיוטים המאמרים הנ"ל אבל לא קרב זה אל זה האי טרחא דצבורא להאי טרחא דצבורא דודאי ר"ע כשהיה מחפץ על הצבור לא רצה להניח הצבור יושב ובטל והוא מטריחם בכריעותיו והשתחויותיו וכוונותיו כאשר עשה כשהחפץ לבנו לבין עצמו, אבל מאן מסהיד דאם נזמנה לפנינו נוסחא ארוכה דלא היה אומרה דהא ערותו דר"י רק אהבא קאי וע"ש. והאי דפרשח בלק דבקשו לקבוע חובה בק"ש לאמרה ערב ובקר בכל יום תמיד בוודאי טרחא יתירא היתה על הצבור וקשים מוונותיו של אדם כקריעות סוף, אבל הפיוטים שאנחנו אומרים באוזה שבתות ובי"ט אשר בהם המלאכה אסורה וודאי דאין זה טרחא דצבורא דאסור, וראיה לזה דהא הם אמרו על י"ט חציו לה' וחציו לכם ומכאן הב"י סימן תתקכ"ט מצות י"ט לחלקו חציו לכהמ"ד כו' ומאמר פ' הקורא רבי"ט מאחרין לבא וממחרין לצאת בוודאי לא נעלם מעיני מרנן הרמ"א אשר השליך בעד הפיוטים דהא האי מימרא דהשמיטו כ"י הביא הוא סימן תתקכ"ט סעי' א' ועיי' מ"ש הב"ח סימן תרמ"ד ומנ"א תתקכ"ט ומעמא דממחרין כדי להבין סעודה י"ט וא"כ כאשר ראו שמעודה י"ט תוכן אף אם ממחרין לבא לכה"כ ומאחרין לצאת אין קפידא, ונ"ל דכלא"ה האי דממחרין לצאת לאו למימרא דמקצין בחפלה אלא דמקצין כנגונים שמאריכין ביוחר, (וכוודאי בזמנינו אשר חרשים מקרוב באו והנהיגו לכפול החיכות והפוסקים מלבד חוש הפוסק דאית כהו, החורה מקוננת ואומרת עשאוני בנד כבנור ודברי תפלתנו כמיתר על כנור לפעמים מרחיב ולפעמים מקצר למען היות מספר החיכות כמספר הכרות השיר וכחכ המנ"א סימן הנ"ל יש לגעור בחזונים המאריכים יוחר מחצות ע"ש).

והשתא דהתינא להכא דאין לנו על מה שנסמוך לנסח הפיוטים ולשנות המנהג לא על הפיוטים לבדם יש לנו לחוש אלא על היסוד הגדול משען ומשענה לאמונתנו הקדושה שמנהגן של ישראל חורה ועל הטוש חורה אמך, כי אם השתחוה ידרסון חל וחומה יחד אומללו והיתה ח"ו אמונתנו כעיר פרועה אין חומה הסר משוכתה והיתה לבקר ולמרמס.

ע"כ כבקשה מוכח כל יודעי ספר חיקר נא נפשי בעיניכם בחנו דברי ואם לא תמצאום כנים השינו עליהם אכן אם כנים דברי חדלו לכם משלוח יד במנהגים, אם לא שתמצאו שהסרה הפיוטים הוא דבר מועיל והכרחי מאוד, (לפ"ד ורחקת הפיוטים לא לבד לא יועיל כאשר הנסיון יוכיח גם יזיק כמו שהוכיח הנסיון, אכן לא אאריך בדבר הזה יען כי לא יצאתי

לא באתי רק לברר ההלכה) ואם נסוח הפיוטים מועיל והכרחי הוא בעיני קצתכם עשו כאשר חכמי מונפישליר שאמרו שאין לשנות המנהג אלא בהחבקן חכמי הארץ אשר בו המנהג נוסד, לא חכמי המדינה לבד אלא חכמי הדור מכל הקהלות אשר המנהג נהוג כי אין לאמונתנו הקדושה דבר כגבול מדיני. — הן אמת שהגאון בעל נב"י כתב במ"כ חלק י"ד בענין מנהג אחד אשר לפי הנראה נעשה בימי הגאון צמח צדק כו' ועתה אפילו אם היה נמצא בימינו ב"ד גדול בחכמה כמדות מה שהוא רחוק בעיני הרי כל בני המדינה הם לענין זה כקהל אחת נחשבים וצריך שיחזקו כל בני המדינה אבל לא שיחזקו בניקהלה אחת עכ"ל, וא"כ חכבד מאוד נסוח הפיוטים; אכן לפ"ד אם חציעו דבריכם לפני חכמי הדור במקומותם למושבותם אנשים חכמים וידועים ליראי ה' מרבים נ"ל וחראום כי שנוי המנהג כזה וודאי לחועלת האמונה תגיע והוא דבר נצרך מאוד וישרו דבריכם בעיניהם או חוכלו לסמוך עליהם כי בוודאי דוראים לדבר ה' ישמעו לקול מוריהם ויטו אוזן לרבריהם ויחזקו ויהיחם נקיים מה' ומישראל וגם כל העם על מקומו יבא בשלום ולא יעשו אגודות אגודות. ועוד לאלוד מלין בענין אסור הכ"ש הנקרא ארגעל, אכן אם ענות החכמים תרכני הן להסכים עמדי או להשיג על דברי בעו"ה אקום ואחזק ודא אשר ישיש אלהים כפי אותו אשמוור לדבר.

עתה יצו ה' אתכם את הברכה ואת השלום יהל נרו עלי ראשיכם לעשות חיל לכבוד שמו הגדול ולכבוד אמונתנו הקדושה, אמן.

איגרת ביקורת

על סדר ההגדה של פסח

מאת

יעקב רייפמאן

יוצאת לאור עם הערות ותיקונים מאת

נפתלי בן-מנחם

ירושלים תשכ"ט

קטלוג יודאיקה אדר תשנ"ז JUDAICA CATALOG

16 דברי הפיוטים וזעקתם

חוברת לחזק ידי האומרים את הפיוטים בתפילות, מאת ר' שלמה קליין. [נדפס במילהוין], ללא שם דפוס, [תרי"ז, 1859]. 7 עמ'. 21.5 ס"מ. מהדורה יחידה. מצב טוב מאוד. חיבור זה אינו בספריה הלאומית בירושלים ונרשם רק על ידי פרידברג (וינוגרד בעקבותיו). המחבר היה רבה של קולמאר (בקטלוג זה מכתב ממנו בו מוזכרת העיר מילהוין). החוברת נכתבה נגד הרבנים "המתקנים" שהשמיטו את הפיוטים (או רובם) מתוך סדר התפילות.

חיבור מעניין ונדיר מאוד. וינוגרד: מילהוין 3.

16 Divrei HaPiyutim veZa'akatam

A pamphlet aimed at strengthening the resolve of those who recite hymns in their prayers, by R. Shlomo Klein. [Printed in Mulhouse], without the name of the press, [1859]. 7 p. 21.5 cm. Only edition. Very good condition. This composition is not in the Jerusalem National Library and is listed only on the basis of Friedberg (followed by Vinograd). The author was the rabbi of Colmar (a letter of his in which he mentions the city of Mulhouse appears in this catalogue). The pamphlet was written against the "reform" rabbis who left out the hymns (or most of them) from the prayer books. An interesting and very rare composition. Vinograd: Mulhouse 3.

פ ת ח ד ב ר

שלושה מאמרים כתב ר' יעקב רייפמאן על ההגדה של פסח:

1. 'איגרת ביקורת על סדר ההגדה. כוללת ציוני מקור- מות מאמריו, עם הערות מושכלות על איזה מאמרים ממנו. ציון, שנה ב, תר"ב, עמ' 61-64, 68-72.

2. דברים אחדים על סדר הגדת פסח. המגיד, שנה ז, 1863, עמ' 117-118.

3. הערה אחת אשר העירותי בחג המצות העבר. בתוך 'מכתב מדעי' אל ר' שלמה זלמן חיים האלברשטאם (שזח"ה). המודיע לחדשים, ניו-יורק, שנה א, תרס"א, עמ' 151-125.

רייפמאן ביקש כנראה להכין פירוש שלם על ההגדה, אך לא זכה להשלימו ואנו לא זכינו לאורו. חלק ניכר הימנו פרסם בעיתונים שונים ואמרתי: ראוי הוא לאספו באסופה אחת ולנקותו מן השיבושים המרובים שחלו בו. איחדתי את הכתיב ובדקתי את ההבאות ומראייה המקומות.

אפשר שנעלם ממני משהו מעיוניו של רייפמאן בהגדה של פסח, אף על פי שטרחתי ובדקתי עיתונים ומאספים שונים שהשתתף בהם. אודה אפוא לכל אלה שיעירוני על כך. אפשר ואשלים את הדברים בהודמנות אחרת.

נ' בן-מנחם

ירושלים עה"ק ת"ו

ר' יעקב רייפמאן

לאגוב, ראש חודש ניסן תקע"ח [7.4.1818] — שעברשין,

יד מרחשון תרנ"ה [13.11.1894]

סדר ההגדה*

הסדר ההוא כולו מראשו עד אחרי ברכות ישתבח, לקוח בלי ספק מסידורי רב עמרם ורב סעדיה, אשר היו כוללים גם את סדר ההגדה, כמבואר באבודרהם בפירוש סדר ההגדה, אולם הפיוטים הבאים אחרי ברכת ישתבח, נוספו מאיזה אשכנזים מאוחרים ובלי ספק כי אינם אצל הספרדים. ועתה אטיפה את מלתי על כל מאמר ומאמר ממנו בפרט.

הא לחמא. מאמרי הפיוט ההוא נוספו על סדר ההגדה, אם מאת רב עמרם או מאת רב סעדיה. והנה שלשה מאמרים יש בפיוט ההוא: הא לחמא, כל דכפין, השתא הכא. והמאמרים האלה סדורים המה, זה אחר זה, בלי הבדל בכל סידרי ההגדה אשר לפנינו, כאילו נוסדו לאמר אותם יחד. וכן אנחנו אומרים אותם היום יחד. והנה מעודי היה קשה עלי עד מאוד להבין מה חיבור יש בין המאמרים האלה? ומה יחס יש ביניהם לאמר אותם יחד? ואף כי כל מבארי סדר ההגדה, אשר רבו מארבה, ומשערות ראש עצמו, הירבו מאוד לדבר בזה, והכבירו מלים לבאר איך

* הערת המחבר: בתוספות עבודה זרה מה, א, דיבור המתחיל אמר ר"ע יכונה בשם "אגדת פסח".

יוקשרו המאמרים האלה זה עם זה, בכל זאת לא שברו בכל המון דבריהם את צמאון נפשי השוקקה אֶל מִי האמת. אולם עתה ראיתי עם לבבי כי המאמרים האלה נוסדו, לאמר אותם כל אחד ואחד בזמן מיוחד, לא כולם יחד, וכפי אשר יורה תוכן כל מאמר ומאמר נראה, כי מאמר הא לחמא נוסד לאמר אותו בעת בציעת המצה האמצעית, קודם הסדר, וקרוב מאוד כי בבבל אשר שם נוסדו המאמרים האלה כאשר תורה לשונם, היה המנהג בימי קדם להגביה את המצה האמצעית בעת בציעתה קודם הסדר ולהראותה אל המסובים, כדרך אשר אנחנו עושים היום, בעת אמירת "מצה זו", ובעת ההגבהה היו אומרים: הא לחמא וכו'. ומאמר "כל דכפין" נוסד לאמר אותו קודם האכילה, והוא על דרך רב הונא, אשר היה אומר תמיד לפני אכילתו: כל דכפין ייתי ויכול (תענית כ, ב). ומאמר "השתא הכא" נוסד לאמר אותו אחר כל הסדר במקום "לשנה הבאה בירושלים" אשר אנחנו אומרים היום. וקרוב מאוד כי בסידורי רב עמרם ורב סעדיה היה כתוב כל מאמר ומאמר מן המאמרים האלה במקומו הראוי לו, אך בהעתקות האלה אשר נכתבו אחרי ימי הגאונים ואחרי הפסק השיבות בבבל ולא היה נוהג אז עוד מנהג אמירת המאמרים האלה, כי באמת המנהג ההוא היה אך מנהג-בבל, לא מנהג שאר ארצות, כאשר אאריך בזה במקום אחר, בהעתקות האלה נכתבו המאמרים האלה כולם בראש סדר ההגדה, אך להראות כי בימי קדם היה המנהג בבבל לאמר את המאמרים האלה. ובלי ספק כי לפני כל מאמר ומאמר היה מצויין זמן האמירה, אך ברבות הימים נשמטו הציונים האלה לאיזה סיבה נעלמת מאתנו.

עד כה קורא אהוב הוליכני רוח ההשערה. עוד ראיתי עם לבבי, כי תחת "כל דצריך ייתי ויפסח" צריך לומר "כל דצחי ייתי וישתי" ועל-ידי זה מקבילים היטב שני חלקי המאמר ההוא זה לעומת זה. צמא לעומת רעב. והנה מלת "דצחי" הומרה בנקל במלת "דצריך" על דרך זה: בראשונה היה כתוב "דצחי" ואחר-כך נשמטה הרגל השמאלית מאות החיית ונעשתה על-ידי זה מלת "דצרי" ואחר-כך הוסיף איזה מגיה להבנת המלה אות הכ"ף בסופה ונעשתה על-ידי זה מלת "דצריך". והנה למען לא יקשה עליך קורא אהוב להאמין אשר יוכל ליפול טעות גדול¹ כמו זה בספר, חשבתי לנכון להציג עמך בזה איזה דוגמאות מטעות גדולים אשר נפלו בספרים אשר ינקרו עיני כל קורא.

ברשב"ם בראשית (לג, יח), דיבור המתחיל "עיר שכם", כתוב: עיר שכם, עירו של שכם, כמו², כי חשבון עיר סיחון מלך האמורי הוא³, כדכתיב⁴ "וירא אוהה שכם בן-חמור החוי". ומי האיש אשר לא יעיד ויגיד כי אחרי מלת "החוי" צריך לבוא כל הדיבור המתחיל "נשיא הארץ" הכתוב בפרשה לד, ב? ראה נא שמה היטב⁴.

וכן מי לא יאמר כי ברשב"ם שמות (ה, טז) צריך לומר

1. טעות גדול. ולהלן: טעותים גדולים.

2. במדבר כא, כו.

3. בראשית לד, ב.

4. כך תוקן גם בפירוש התורה אשר כתב רשב"ם, מהדורת דוד ראזין, ברעסלויא תרמ"ב, עמ' 43; פירוש התורה לרשב"ם, מהדורת הרב אברהם יצחק ברומברג, תל-אביב תשכ"ה, עמ' מא.

אחרי מלות "חטאת של עמך" מלות "בשביל שהוא סמוך" הכתובות בפסוק כב שם, דיבור המתחיל למה הרעותה, וכי תחת מלת "לה" או "לע" צריך לומר "לעמך"?

וכן מי לא יודה כי ברשב"ם דברים (לג, ג) צריך לבוא אחרי מלת "וקבלם" ולפני מלות "שכן עליהם" ציון בפני עצמו כזה: כי רכב שמים שוכן עליהם, כדכתיב במזמור⁵, יקום אלהים ויפוצו⁶ אויביו, דכתיב ביה⁷ רכב אלהים. רצונו לומר, כי פירוש רכב שמים הוא שהוא שוכן עליהם. ומביא ראיה מתהלים, שגם שם נמצאה לשון רכיבה אצל אלהים. ומי יסתפק בדברים ברורים כמו אלה?

וכן מי האיש אשר נתן לו האלהים לב לדעת ועינים בהירות לראות אשר לא יאמר, כי תחת "אח קטן יש לי בכור שטן הוא" (יבמות טז, א) צריך לומר "בחור שטן" והוא כמו צורבא מרבנן הכתוב פעמים רבות בתלמוד והמפרש לתענית⁸ (ד, א), דיבור המתחיל צורבא מרבנן, פירש: צורבא מרבנן, בחור חריף. ומי לא יאמר כי נתחלפה לאיזה מעתיק הברת החיית של מלת בחור בהברת הכ"ף רפויה של מלת בכור וכי אותיות נון וי"ו של מלת שטן נתקרבו זו אל זו ונעשתה מהם אות טי"ת? ובחינם נדחקו בזה הגאון ר' צמח בר מר פלטי ובעל היוחסין (יד, א) יעויין שם⁹. ומה מאוד

5. תהלים סח, ב.

6. לפנינו: יפוצו.

7. תהלים סח, יח.

8. דעתו, שהמפרש לתענית אינו רש"י. עיין: ר' צבי הירש חיות, על פירוש מסכת תענית - ציון, שנה ב, תר"ב, עמ' 80, 91-96.
9. ספר יוחסין השלם, מהדורת צבי פיליפאווסקי, פראנקפורט ע"מ תרפ"ה, עמ' 11. רב צמח פירש בכור האם. ואולי

יש להתפלא כי מרש"י ביבמות שם נראה בעליל להמעין היטב בדבריו, כי לפניו היה הגירסא "בחור שטן" כאשר הגהתי. יעויין שם היטב.

פירש זה כי התלמוד לבכור האם קורא בכור שוטה. ע"י בבא בתרא קכו, ב: דכל בוכרא דאמא נמי בוכרא סכלא קארו ליה. פירש רבינו גרשום: כלומר בכור שוטה, שאינו כל כך עיקר בכור, כי הוא מן האם... דלא בכור ממש הוא. ורשב"ם פירש: בכור שוטה... ולא משום שטותו, אלא לפי שאינו בכור גמור, כמו הדס שוטה, שאינו כשר. ר' קלונימוס בן קלונימוס השתמש במליצת הבבלי בספרו "אכן בוחן" (מהדורת א"מ הברמן, תל-אביב תשט"ז, עמ' 8): ואחיה אח קטן. בכור שטן. נצב לקראתי. עיין גם: ירושלמי יבמות (ויניציאה רפ"ג, פרק א, הלכה ו, דף ג, א): יונתן אחי הוה בכור שטן. ב"הגהות וחדושים" למסכת יבמות של ר' צבי הירש חיות בתלמוד בבלי, יבמות, דפוס ווילנא: בעין יעקב הגירסא בכור שטן וכן נראה מדברי רש"י שפי' חריף ושמעתי להניה כאן בחור שטן ונתחלף בין ח' לכ"ף. ב"בית ישראל", חלק שני, וירונה ת"י, דף ב, ב, וב"עין ישראל", חלק שני, ליוורנו תרי"ד, דף קכג, א, שלפני הנוסח: בכור שטן. אין ספק שר' צבי הירש חיות שמע את ההגהה מפי ר' יעקב רייפמאן, שישב בעירו זאלקווא בשנים תר"ג-תר"ד, 1843-1844. עיין: הדרום, חוברת יח, תשרי תשכ"ד, עמ' 71, הערה 85. וראיתי בספר אלפא ביתא, מאת ר' משה קאצינעלין בוגין, חלק א, כרך א, פראנק-פורט אם מאין תרס"ו, עמ' 220: יש מניהים וגורסים שטן ואומרי' שהטעות בא שנדבק הנון עם הוא"ו ונעשה ט' ומסייעין עצמם מרש"י שכתב חריף ועומד על שמועה ועושה מעשה ואינו שב משמועתו לעשות כרבים ע"כ. ולא נהירא כי איך יפרשו למלת בכור הלא אמר אח קטן יש לי ואם נאמר שהוא בכור לאמו, מה נפקותא לענין פלסול והוראה אם הוא בכור או לאו אם היה בכור לאביו והיה קשיש מר' דוסא שפיר קאמר שהוא בכור ולמד הרבה. ע"כ נראה שא"צ להניה ומה

וכן בסנהדרין (צח, ב) ¹⁰ כתוב בכל הנוסחאות אשר לפנינו: ורבנן אמרי חיוורא דבי רבי שמו, שנאמר ¹¹ אכן חלינו הוא נשא. ואין טעם כלל אל לשון חיוורא דבי רבי שמו. ורבים יגעו לפרש את הלשון ההיא ¹², אולם הנוסחא האמיתית היא המובאה בספר ישועות משיחו להרב דון יצחק אברבנאל, בחלק השני, בעיון שני, פרק ג ¹³: ורבנן אמרי חלייא שמו. ומובנת על-ידי זה היטב הראיה מחלינו הוא נשא. יעוין שם היטב כי צדקו דבריו עד מאוד.

שקרא אותו בכור שטן כי טבע הבכור שהוא עז פנים ביותר ועומד לנצח נגד הרבה שוורים, גם בזמן הזה שאינו נאכל כי אם במומו הבעלים מפקירים אותו כדי שידלג על ההרים וירדוף ביערות אולי יפול באחת הפחתים או יסבך באילן ויפול בו מום ויהיה מותר לאכילה. וע' תמיד לב א אמרו ליה סטנא נצח וערשיי שם לכן קרא אותו בכור שטן והוא משלן לעז פנים ועומד בנצחון.

נוסח 'עין יעקב' בכור שטן נראה גם ליצחק אבינרי, היכל רשי, כרך ב, תל-אביב תש"ט, עמ' סד: כי נון עם וו דרכן להשתרג לטית. לבסוף אזכיר גם את ח"נ ביאליק, שאומר בשירו 'בשל תפוח':

היא קראָה לי אָזי בְּכוֹר שְׁטָן,

אָזי קראָתִיהָ צְפוֹר קֶטְנָה.

וב-קטינא כל-בו:

נֶעַר יֶשׁ-לִי - חֶמֶט קָטָן.

נִדְּלוּ אֶצְבָּע - וּבְכוֹר שְׁטָן.

10. במקור בטעות: לח, ב.

11. ישעיה נג, ד.

12. עי' למשל: ערוך השלם, חלק ג, מהדורה שניה, וינה תרפ"ו, עמ' שג; הרב ראובן מרגליות, מרגליות הים, חלק ב, ירושלים תשי"ח, עמ' פא.

13. דפוס [אוסטרהא] תקפ"ח, דף לא, א.

וכן בשו"ת הרדב"ז, חלק א, סי' שיא ¹⁴ כתוב: וכן כתב הרמב"ם ז"ל פטור מהלכות סנהדרין. ומי לא יבין כי תחת 'פטור' צריך לומר פ' טו, רצונו לומר פרק ט"ז וי"ו, וכי בראשונה היה כתוב פ' טו בקווים למעלה ואחר כך נשמטו הקווים מלמעלה ואותיות פ' טו נתקרבו זו אל זו היטב ונעשתה על-ידי זה מלת פטו, ואחרי כן הוסיף איזה מגיה להבנת המלה אות הרי"ש בסופה ונעשתה על-ידי זה מלת פטור.

וכן ברשי בכורות יז, א, ד"ה על צמרו, בש"ס דפוס באזעל ¹⁵, שנת בשלח ¹⁶, כתוב 'על צמרו ג' תחת 'על צמרו ש'ל ש'ה וקרה ככה על-ידי אשר נתקרבו מלות 'ש'ל ש'ה זו לזו ונעשתה על-ידי זה מלת שלשה, ואחר-כך הציב איזה מגיה הדיוט אות ג' עם קוו למעלה תחת מלת 'שלשה' לקצר.

ועוד יותר ויותר מדוגמאות כאלה אראה לך קורא אהוב במאמרי הגו סיגים ¹⁷. גם בפיוטים וסליחות וקיעת ודומיהם אראה לך נפלאות בענייני הטעות אשר נפלו בהם בתולדות ר' אלעזר הקליר, אשר אשלחן אחרי זמן לא כביר אל מחברת ציון ¹⁸.

14. שאלות ותשובות ר' דוד נ' זמרא, ויניציאה תק"ט, דף נ, א.

15. בסליאה.

16. בשל"ח [ש"ס, 1880]. עיין Joseph Prijs, Die Basler Hebrä- ischen Drucke, 1964, S. 206

17. איני יודע אם המאמר נדפס.

18. לא נדפסו כנראה, ש"ציון" הפסיק הופעתו בסוף תר"ב.

אולם איככה הומרה מלת "וישתי" במלת ויפסח, לא אדע עוד על נכון כעת. אבל בכל זאת נראה בעיני ברור כי צריך לומר "וישתי" תחת "ויפסח".

ופה חשבתי לנכון להעיר על מה אשר הובא באבודרהם¹⁹ בשם הרב ר' יהוסף האזובי²⁰ על מאמר "די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים" ואלה דבריו שמה: "ופירש הרב יהוסף האזובי בשם בן עזרא שהיה שבוי בהודו והיו מאכילים אותו לחם מצה ולא נתנו לו לעולם חמץ". והנה בספר תעודה בישראל²¹, צד קלח, הובא הדבר הזה במקום אשר ידבר מאת הראב"ע כאילו היתה כוונת הרב ר' יהוסף האזובי במלות "שהיה שבוי בהודו" כי הראב"ע היה שבוי בהודו והוא עצמו הגיד כי היו מאכילים אותו מצה. והוא שגה גדולה, כי בכל ספרי תולדות החכמים לא נמצא, שהיה הראב"ע שבוי ולא נזכר בהם אך ר' משה השבוי²². והכוונה האמיתית במלות "שהיה שבוי בהודו" היא, כי פעם אחת היה שבוי אחד בהודו וסיפר הראב"ע ממנו, כי היו מאכילים אותו מצה והוא ברור. גם מי הגיד לבעל "תעודה בישראל" כי כוונת הרב ר' יהוסף האזובי היא

19. דפוס ויניציאה שכ"ז, דף פא, א.

20. נולד בפרובאנס במחצית הראשונה של המאה השלוש-עשרה וישב בעיר פרפיניאן (Perpignan), סמוך לגבול הספרדי של היום, אבל אז היתה שייכת למלכות אראגון. עיין: חיים שירמן השירה העברית בספרד ובפרובאנס, כרך ב, ירושלים תל-אביב תשי"ז, עמ' 343.

21. מאת ר' יצחק בער לעווניאנה, מהדורה שנייה, ווילנא תרס"ז, עמ' 138. מהד' ראשונה, ווילנא תקפ"ח.

22. הוא ר' משה ב"ר חנוך, אחד מארבעת השבויים שנפדו על-ידי קהילת קורדובה שבספרד.

על הראב"ע²³. אולי כוונתו על הרב ר' משה בן עזרא?

מה נשתנה. פסחים ק"ו, א במשנה, אך שאלת ההסבה איננה שם, והיא הוספה אם מאת רב עמרם או מאת רב סעדיה.

עבדים היינו. שם בגמרא. ולפי נוסחתנו שמה חיבר שמואל את המאמר ההוא ורב מאמר מתחילה עובדי עבודה זרה, אבל לפי נוסחת האבודרהם אביי ורבא תחת רב ושמואל, חיבר רבא מאמר עבדים היינו ואביי מאמר מתחילה עובדי עבודה זרה. ולפי דעתי נראה, כי נוסחתנו היא הנוסחא האמיתית, כי אין זה כלל מדרך אביי ורבא לייסד ולחבר מאמרי הודאה ותהילה ותפילות וזה הוא אך מדרך רב ושמואל. יעויין בתולדות ר' אלעזר הקליר (בכורי העתים, תק"ן, הערה כ"ד).

ברוך המקום. גם זה הוא הוספה אם מאת רב עמרם או מאת רב סעדיה. ותוכן המאמר הזה הוא, כי ראש המסובים אומר "ברוך המקום" וכל המסובים עונים "ברוך הוא". וכן הוא אומר "ברוך שנתן תורה לעמו ישראל" והמה עונים "ברוך הוא".

כנגד ארבעה בנים. מכילתא פ' בא. מובא בילקוט

23. עיין: M. Steinschneider, Gesammelte Schriften, I, Berlin: 1925, S. 498-502: Ist Ibn Esra in Indien gewesen?

כהנא, רבי אברהם אבן עזרא, ווארשא תרנ"ד, כרך ב, חלק ב, עמ' 76-77.

24. תקפ"ט, עמ' 115-119 = ר' שלמה יהודה לייב ראפפורט (ש"ר), תולדות, כרך א, חלק א, וורשה תרע"ג, עמ' 227-228.

שם, רמז רכה. ובירושלמי פ' ע"פ²⁵ הלכה ד בשינוי נוסחא מאשר הוא בכל סידרי ההגדה אשר לפנינו.

מעשה ברבי אליעזר. לא אדע כעת את מקומו. ואולי היה כתוב המעשה ההוא בתוספתא, סוף פסחים, אצל המעשה של רבן גמליאל הדומה לו, אך מאיזה סיבה נעלמת מאתנו נשמט ממנה כאשר נשמטו ונאבדו ממנה עוד דברים רבים למאות ולאלפים כידוע. אולם יותר נראה בעיני לאמר כי בשם "אגדת פסח" הנזכר בתוספות עבודה זרה (יעויין למעלה בהערה) לא כווננו אל סדר ההגדה כי אם אל איזה מדרש אגדה אשר היה בידיהם והיה כולל ענייני אגדה מחג הפסח ויציאת מצרים ומן המדרש הזה לקוח המעשה ההוא. ולשון "אגדת פסח" תורה קצת כי לא כווננו אל סדר ההגדה, כי בפי כל הקדמונים לא נקרא הסדר ההוא בשם "אגדה" אך בשם הגדה. יעויין אבודרהם ובתשבי, באות האלף, שורש אגד, ובאות ההא, שורש הגד.

והנה חשבתי לנכון קורא אהוב להציג עמך בזה דבר יקר עד מאוד אשר כתב אלי בזה ידידי ואוהבי, הרב הגאון החר"ף והבקי, מופת הדור, שר התורה ומושל בכל מכמניה, חכם ונבון, מוהר"ר צבי הירש חיות, אב"בית-דין בזאלקווא והגליל²⁶, ואלה דבריו עם איזה הוספות אשר הצגתי בין דבריו במסגרות מרובעות: "מה אשר בחר בעל סדר ההגדה בהמעשה של רבי אליעזר ורבי יהושע וכו'".

25. ובירושלמי פסחים, פרק ערב פסחים.

26. ברודי, כח מרחשון תקס"ו [20.11.1805] – לבוב, יום א של ראש-חודש מרחשון תרט"ז [12.10.1855].

ולא בהמעשה של רבן גמליאל הנזכר בתוספתא סוף פסחים, הוא למען יודיענו בהמעשה של רבי אליעזר ורבי יהושע וכו' כי גם הכהנים והלויים ואשר המה מקהל גרים חייבים לספר ביציאת מצרים אף כי אבותיהם לא היו משועבדים לפרעה במצרים כידוע. והנה זה ידוע כי ר' אליעזר היה כהן. וכן הוא בירושלמי סוטה, פרק ג'²⁷, והובא בתוספות שם (כא, ב, ד"ה בן עזאי) [ובמדרש במדבר רבה פ' חקת²⁸ כתוב, כי היה מזרעו של משה ויעויין בסדר הדורות²⁹] וכן רבי אלעזר בן עזריה היה כהן, כי היה עשירי לעזרא (ברכות כז, ב)³⁰. ורבי עקיבא היה מקהל גרים, מבני בניו של המז, כמו שאמרו חז"ל: מבני בניו של המן למדו תורה בבני-ברק (סנהדרין צו, ב; גיטין נו, ב). ועיין יוחסין, אות העי"ן³¹, שכתב: רבי עקיבא גר צדק מבני בניו של סיסרא. ואחריו נמשך בעל סדר הדורות³². וטעות הוא. כי רבי עקיבא הוא מבני-ברק כמו שאמרו חז"ל בסנהדרין (לב, ב): אחר רבי עקיבא לבני-ברק [וכן נראה ממקומות אחרים בתלמוד כמו בבבא בתרא (קנד, א, וקנה, א): מעשה בבני-ברק באחד שמכר וכו' ובאו ושאלו את רבי עקיבא. וכן במסכת שמחות (פרק ב, הלכה ה): מעשה

27. הלכה ד.

28. יט, ז.

29. חלק ב, זיטאמיר תרכ"ז, עמ' 46.

30. עיין גם ירושלמי יבמות, פרק א, הלכה ו (דפוס ויניציאה רפיג, דף ג, א), שר' דוסא בן הרכינס העיד על רבי אלעזר בן עזריה: מכירו אני שהוא דור עשירי לעזרא. ועיני דמיון לדידיה.

31. ספר יוחסין השלם, מהדורת צבי פיליפאווסקי, עמ' 75.

32. חלק ב, זיטאמיר תרכ"ז, עמ' 254.

בתינוק אחד מבני-ברק וכו' ושאלו את רבי עקיבא. והוא היה מהמן [בעין יעקב סנהדרין, שם³³, הגירסא: מבני בניו של המן למדו תורה בבני-ברק ומנו רב שמואל בר שילת. ולפי הגירסא ההיא צריך לקרות לְמָדוּ לא לְמָדוּ, כי רב שמואל בר שילת היה מלמד תינוקות. אולם בלי ספק הגירסא ההיא היא גירסא מוטעית, כי בכל התלמוד לא מצאנו רמז, שהיה רב שמואל בר שילת בבני-ברק] ולא מסיסרא. ועל בני בניו של סיסרא אמרו, דלמדו תינוקות בירושלים. הנה על כרחך אי-אפשר לכוון על רבי עקיבא, שהרי רבי עקיבא בקטנותו היה רועה צאן, כמו דאמרינן בכתובות (סב, ב) ובנדרים (נ, א), ובגדלותו כבר נחרב הבית ונהרג בחורבן בית, נב שנה אחר החורבן, וצריך עיון גדול. ורבי טרפון היה כהן, כדאמרינן קידושין עא, שעלה לדוכן [עין שם ברש"י ובהגהת ר"ב]. ובפסחים (עו, ב) אמרינן שאכל תרומה. ורבי יהושע היה לוי, כידוע מהרבה מקומות ובכל זאת היו מספרים ביציאת מצרים כל הלילה. ודברי פי חכם חן ושפתים ישק³⁴.

אמר רבי אלעזר. ברכות יב, ב, במשנה, ובתוספתא

33. ס"י קסג.

34. הדברים באו בפירוט יתר בספרו דרכי ההוראה, ס"י ב (כל ספרי מוהרי"ץ חיות, א, ירושלים תשי"ח, עמ' רנט-רס). בשנת תרמ"ד כתב ר' יוסף כהן צדק בספרו "התורה והמצוה" לונדון תרמ"ד, עמ' נא, שלפני ארבעים שנה הראה לו ר' צבי הירש חיות "דבר נפלא" זה שנדפס בשמו ב"ציון". עיין גם: ד"ר מאיר הרשקוביץ, הדרום, ניו-יורק, חוברת ח-ט, ניסן תשי"ט, עמ' 2-3.

שם, פרק א, ובמכילתא פ' בא, מובאה בילקוט שם, רמז ריח, ובספרי פ' ראה.

יכול מראש חודש. מכילתא, פ' בא, מובאה בילקוט שם, רמז רכא, ובקצת שינוי נוסחא.

מתחילה עובדי עבודה זרה. יעוין למעלה, אצל מאמר עבדים היינו.

ברוך שומר הבטחתו, עד דרש וירד מצרימה. הוא גם כן הוספה, אם מאת רב עמרם או מאת רב סעדיה.

וירד מצרימה אנוס על-פי הדבור. מזה עד רבי יוסי הגלילי אומר הוא בספרי, פ' תבוא, ומקצת דברים כתובים גם במכילתא, פ' בא, והמכילתא איננה כעת תחת ידי, לכן לא אוכל לציין איזה דברים המה במכילתא.

ועברתי בארץ מצרים וכו', אני ולא מלאך וכו', אני הוא ולא אחר. זה לשון התניא רבתא, ס"י מח, בשם השבולי לקט: ויש מפרשין ועברתי והכיתי כל הגי מעוטין אינן מסדר ההגדה ואינן כתובין במכילתא עם כל שאר ההגדה לפיכך אינן עיקר. ואין רבי גוהג לאמר³⁵. ודבריהם נכונים עד מאוד. וכן בנוסח ההגדה להרמב"ם לא נמצאו.

ר' יהודה היה נותן בהם. יעוין נא במנחות צו, א במשנה ובפירוש הר"ע שם ובפסקי התוספות שם, ס"י רלה (הסי' ההוא נדפס שם בטעות בפרק כל קרבנות צבור

35. ספר תניא, קרימונה שכי"ה, דף סג, א; ירושלים תשכ"ג, עמ' 101.

וצריך לבוא בפרק שתי הלחם שאחריו), ובשמות רבה, פרשה ה. והנה בהנהגות מיימוניות על סדר ההגדה, אות ב, כתוב כדברים האלה: ור"ח³⁶ פירש דאשמעינן שבסדר הזה היו קורין מביאי בכורים ולא כסדר שנכתב בתילים³⁷. וכן הוא בפסקי התוספות בסי' הנזכר. והדברים האלה תמוהים המה למאוד בעיני כל קורא, כי מה ענין קריאת עשר מכות אצל מביאי בכורים? וכן הגאון יעב"ץ³⁸ בביאורו לסדר ההגדה כתב על הר"ח הנזכר "לא ידעתי כוונתו". ולדעתי נראה כי שלוש מלות "קורין מביאי בכורים" נשמטו ממקומן הראוי להן ובאו הנה בתוך דברי הר"ח והחשיכו את אור כוונתו. וצריך לומר לפי זה: דאשמעינן שבסדר הזה היו ולא כסדר שנכתב בתילים. רצונו לומר, כי העשר מכות באו על המצרים בסדר דצ"ך עד"ש באח"ב ולא בסדר הכתוב בתהלים. וכן הוא בתניא רבתא ובשבולי לקט, בשם רבי יהודה החסיד, ובכל בו, בשם יש אומרים. וקרוב מאוד כי תחת ור"ח צ"ל ור"ח והוא ראשי תיבות ור' יהודה חסיד. והוא הנזכר בתניא רבתא ובשבולי לקט הנ"ל והוא ברור למאוד בעיני. ובלי ספק היה כתוב בראשונה או קודם דברי הר"ח או אחריהם כדברים האלה: "הפרשה ההיא היו קורין מביאי בכורים", והדברים האלה ראויים

36. ורבינו חננאל.

37. עת, מד-נא: דם, ערוב, צפרדע, ארבה, ברד, דבר, בכורות. או בסדר זה, שם קה, כח-לו: חושך, דם, צפרדע, ערוב, כנים, ברד, ארבה, בכורות. עי' למשל בספר משחת אהרן לר' אהרן סרץ, ליוורט תקס"ו, דף א,א, שאומר שידעה"ה בס' תהלים לא נחית לסדר' לסב' ידועה אצלו... שסדר תהלים לא סמכין עליה.

38. לא מצאתי דברים אלה בביאורו של ר' יעקב עמדין להגדה.

להיות פה, כי פה הוא תשלום דרש הפרשה ומן המקום הלזה נשמטו שלוש מלות "קורין מביאי בכורים" ובאו בתוך דברי הר"ח כנ"ל³⁹.

רבי יוסי הגלילי אומר, מזה עד כמה מעלות טובות, הוא במכילתא פ' בשלח, מובאה בילקוט שם, רמז רם. ובנוסח ההגדה להרמב"ם לא הובא כל זה.

כמה מעלות טובות. הוא גם כן הוספה, אם מאת רב עמרם או מאת רב סעדיה וגם זה לא הובא בנוסח ההגדה להרמב"ם. ויעויין בספר מעשה רקח⁴⁰.

רבן גמליאל עד ברוך אתה ה' גאל ישראל, הוא בפסחים ריו, א וב' במשנה. וכל הסדר מן אחר ברכת המזון עד אחרי ברכת ישתבח הכל הוא שם קיז וקית. במשנה וגמרא.

ובכן ויהי בחצי הלילה. מן הפיוט ההוא עד אחרי "חד גדיא" הוא חלק בפני עצמו ואינו בכלל סדר ההגדה הלקוח מסדרי רב עמרם ורב סעדיה. ונספח החלק ההוא אל סדר ההגדה בלי ספק בזמן מאוחר עד מאוד מאיזה אשכנזים מאוחרים בלתי נודעים כנזכר למעלה. והנה פיוט ובכן ויהי בחצי הלילה וחסל סדור פסח, לקוחים המה מקרובות לשבת הגדול. ופיוט ובכן ואמרם זבח פסח, הוא לקוח מקרובות ליום ב של פסח, והוא מאת ר' אלעזר

39. עיין: הרב מנחם מ' כשר, הגדה שלמה, מהדורה שניה, ירושלים תשכ"א, עמ' רו-רוז.

40. מאת ר' אלעזר מגרמיזא, סאניק תרע"ב.

הקליר. אולם פיוט כי לו נאה ואדיר הוא ואחד מי יודע
 וחד גדיא, בלשון מעורבת מארמי ועברי לא אדע מאין
 לוקחו ומבטן מי יצאו? ובאיזה זמן נוסדו? אולם בלי ספק
 נוסדו בזמן מאוחר עד מאוד ממחברים בלתי מובהקים
 ובלתי חכמים וידועים, כי כולם תפלים מבלי מלחמה מהוטע-
 מם כדיר חלמות. וכבר ידוע כי שלימות הפעולה תורה על
 שלימות פועלה⁴¹. וכן אמר חכם אחד אל איש אחד: מכותלי
 מכתבך ניכר שפחמי אתה⁴². והנה אף כי אין נפשי אל הפיו-
 טים התפלים האלה, בכל זאת לא אמנע מלבאר לך קורא
 אהוב דבר אחד בפיוט "כי לו נאה" ותוכן פיוט "חד גדיא",
 למען אפיק את מאוייך לדעת שורש כל דבר כקטן כגדול.
 דע יקר, כי מלות "לך ולך, לך כילך, לך אף לך", אשר בפיוט
 "כי לו נאה" אין להן הוראה בפני עצמן ואינן כי אם רשימות
 מראשי מחלקות פסוקים: לך ולך, הנה רשימות מראשי
 מחלקות פסוק לך דמָה תהלה אלהים בציון ולך יִשְׁלֹם-
 נדר (תהלים סה, ב); לך כי לך, הנה רשימות מראשי
 מחלקות פסוק לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח
 וההוד כי-כל בשמים ובארץ, לך ה' הממלכה והמתנשא
 לכל לראש (דברי הימים א כט, יא); לך אף לך הנה
 רשימות מראשי מחלקות פסוק לך יום אף-לך לילה
 (תהלים עד, טז) או מפסוק לך שמים אף-לך ארץ (שם
 פט, יב). ולדעתי נראה ברור כי בראשונה היו המלות האלה
 כתובות בתואר הזה לך::: ולך:: לך::: כי::: לך::::::
 לך: אף לך: והנקודות האלה היו מורות על המלות

41. לצערי לא מצאתי מקורו של הפתגם.

42. ברכות כח, א: מכותלי ביתך אתה ניכר שפחמי אתה.

החסרות ואחרי כן נשמטו הנקודות האלה על-ידי מדפיסים
 הדיוטים מחסרון ידיעתם בהן. ותוכן פיוט "חד גדיא" הוא
 עניין דתי והוא כי האלהים הוא גאה על כל גאים ואדון
 על כל האדונים. והפייטן הודיע את העניין ההוא על-ידי
 שיר סיפורי והחל מהגדיא אשר הוא רך וחלש ורפה כוח,
 ומהשונרא אשר תתגאה ותמשול עליו, ואחרי כן הוא מספר
 והולך מגאה על גאה וממושל על מושל, עד אשר הוא בא
 אל השוחט והוא האדם אשר יתגאה על כולם וימשול על כל
 יצורי חלד, כי האלהים המשילו במעשי ידיו וכל שות תחת
 רגליו. ואחרי כן אמר כי המוות ימשול גם על האדם וגם על
 המלכים ויועצי ארץ ישור בשבט עוזו, אולם האלהים
 ימשול גם על המותה והוא יבלעהו לנצח ועליו אין עוד
 מושל, אך הוא ימשול על כל המושלים וימלוך על כל
 המלכים. והוא על דרך אשר אמר ריש לקיש: מאי דכתיב⁴³
 אשירה לה' כי-גאה גאה, שירה למי שמתגאה על הגאים,
 דאמר מר מלך שבחיות ארי, מלך שבבהמות שור, מלך
 שבעופות נשר, ואדם מתגאה עליהן, והקדוש ברוך הוא
 מתגאה על כולן ועל כל העולם כולו (חגיגה יג, ב). ובעבור
 כי על-ידי יציאת מצרים נגלה העניין הזה לעיני כל יושבי
 חלד, כי האלהים הוא מושל אחד על כל הארץ ואין עוד

43. שמות טו, א.

44. בבא בתרא י, א. רייפמאן ציטט כנראה מזכרוננו ועל כן לקוי
 המאמר. ב"ציון-נדפס "אש קשה... ומותא קשא מכלם-
 ותיקנתי. עיין גם מדרש קהלת רבתי ז, מו: ארבעה עשר
 דברים קשין זה מזה וכולן מתנאין זה מזה... ההר קשה
 והברזל מתנאה עליו ושוברו... האש קשה והמים מתנאין
 ומכבין אותה... חולי קשה ומלאך המות מתנאה ונוטל את
 נפשו. ואשה רעה קשה מכולן.

מלבדו, לכן נספח הפיוט ההוא אל סדר ההגדה המדבר מיציאת מצרים. וגם נוכל לאמר, כי הוא על דרך מאמר הידוע מחז"ל⁴⁴: עשרה דברים קשים נבראו בעולם, הר קשה ברזל מחתכו וכו' אור קשה מים מכבין אותו (נגד זה אמר פה הפייטן: ואתא מיא וכבא לגורא) וכו' ומיתה קשה מכולם (נגד זה אמר פה: ואתא מלאך המות ושחט לשוחט) וצדקה מצלת מן המיתה (נגד זה אמר פה: ואתא הקדוש ברוך הוא ושחט למלאך המות, כי בזכות הצדקה יכרית ה' את המות)⁴⁵.

והנה עתה אחרי כל הציונים וההערות האלה נקל לכל קורא גם לזה אשר לא נתן לו האלהים לב לדעת כי אם עינים בלתי בהירות לראות גם לזה נקל עד מאוד לדעת, כי כל הסדר ההוא מן "מה נשתנה" עד אחרי ברכת ישתבח, מלבד איזה הוספות אשר באו בו, כאשר ציינתי למעלה, נתקן אך מאת חכמי התלמוד ולא מאת אנשי כנסת הגדולה, כאשר חשבו קצת מבעלי האסופות, אשר לא אחפוץ לשאת את שמותם על שפתי. וכבר נודע מדרך האנשים האלה להקדים כל דבר עד בלתי די, ומה מאוד נאוו לקרוא אותם בשם "מאמיני הקדמות", אולם בכל זאת נראה לאמר, כי עיקרי הדברים אשר בו כמו שאלת מה נשתנה ותשובה על השאלות ההן, אבל אך בדרך קצרה עד מאוד, וברכת הגאולה בלא סיום "כן יגיענו" קיבלו חכמי התלמוד מאת אנשי כנסת הגדולה, כאשר קיבלו מאתם כל התפילות

44. מאמר חשוב על אחד מי יודע וחד גדיא פרסם יוסף ורהפטיג (אמתי) במאסף "מדע ישראל" שיצא בריגה בשנת תרצ"ט (1939) ולא הושם לב אליו.

והברכות והקדושות וההבדלות וכל השאר נתקן מאת חכמי התלמוד.

עוד בטרם אפרד ממך קורא אהוב אחלה את פניך עד מאוד, כי לא תשת עלי חטאת, אם תמצא כי כבר העיר איש על איזה דבר מדברי אלה, כי כל יודעי ומכירי יעידו לך כי עד מאוד אתעב להתעטף במעיל זולתי וכי בעיר שואה ומשואה אנכי יושב אשר אין בה לא ספרים גם חדשים גם ישנים ולא סופרים ואת אשר לא אקצור בשדה תבונתי לא אביא הביתה.

תמו דברי האיגרת אשר הכינה, גם חקרה, יעקב רייפמאן משעברשין במדינת פולין.

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע וכו' שהיו מסובין בבני ברק. הרב הגאון מו"ה צבי חיות זצ"ל שאול שאל על זה: איככה עזב ר' אליעזר את ביתו אשר היה לו בלוד (סנהדרין לב, ב) והלך לו לחוג את חג המצות בבני-ברק? הלא הוא עצמו אמר: משבח אני את העצלנים שאין יוצאין מבתיהן ברגל, דכתיב¹: ושמחת אתה וביתך וכו' (סוכה כו, ב)? ואנכי עניתי על השאלה המחוכמת הזאת בדרכים רבים: א) אולי לא היתה לו אז עוד אשה. ב) אולי הלכה אשתו עמו אל בני-ברק. ג) אולי נתנה לו אשתו רשות ללכת לו מביתו. והנה במעוף-עין חפצתי לאמר, כי מצוות ושמחת אתה וביתך, אשר תורה לדעת רבי אליעזר על היות כל איש בביתו אצל אשתו בימי החגים איננה מפאת אשתו כי אם מפאת עצמו. רצוני בזה, כי איננה מפאת אשר רצה ד' כי ישמח כל איש את אשתו בימי החגים, רק מפאת אשר רצה ד' כי ישמח כל איש שמחה שלימה בימי החגים, ושמחת איש איננה שלימה כי אם בהיותו עם אשתו, כאשר אמר רבי יהושע בן קרחה: שמחת לב אשה (שבת קנב, א). וכן נראה ממה שנאמר ביבמות (סב, ב):

1. דברים יד, כו.

כל מי² שאין לו אשה שרוי בלא שמחה, דכתיב: ושמחת אתה וביתך. ובחידושי אגדות למהרש"א: אלא בהכתיב לא השמיע לנו אלא שלא יהיה לו שמחה בלא אשתו עמו. ולפי זה אין רשיון האשה מועיל כל מאומה. אולם האמת היא, כי מצוות ושמחת אתה וביתך הוא אך מפאת אשתו, ככתוב בקידושין (לד, ב): אמר אביי, אשה בעלה משמחה. ופירש רש"י: משמחה, אין חובת השמחה תלויה בה אלא על בעלה שישמחנה קרי ביה ושמחת [אתה וביתך]. ומה שנאמר ביבמות הנ"ל הוא אך דרך אסמכתא. ד) נראה לאמר, כי רבי אליעזר לא אסר ללכת מביתו בימי החגים, רק לדבר רשות, או לדבר מצווה קלה כהקבלת פני רבו הנזכרת בסוכה (שם). אבל לתלמוד-תורה או לדבר מצווה חמורה כמצוות סיפור יציאת מצרים בסוד חכמים ונבונים לא אסר. ועיין כתובות (סב, ב): חכמים אומרים התלמידים יוצאין לתלמוד-תורה שנים ושלוש שנים שלא ברשות. וגם כי רבי אליעזר אמר שם, שאין התלמידים יוצאין לתלמוד-תורה שלא ברשות רק שלשים יום, בכל זאת נראה מסתימת לשונו, כי גם אם יחול איזה חג בתוך שלשים יום מותרים לצאת לתלמוד-תורה שלא ברשות. ה) הנה רבי אליעזר עצמו סובר כי שמחת יום טוב היא רשות וכי מותר לעשות את הימים הטובים אם כולו לכם ואם כולו לד' (פסחים סח, ב; ביצה טו, ב). ואין ספק אם כן, כי רבי אליעזר לא אסר ללכת מביתו בימי החגים, רק על האיש החפץ לעשותם כולו לכם, אבל על האיש החפץ לעשותם כולו לד' לא אסר, אך גם הוא מתיר לאיש כזה לעזוב את אשתו ואת בניו

2. לפנינו: כל יהודי.

וכו'. בשעה שאתה עושה לנו נסים ביום, אנו אומרים לפניך שירה ביום. ובשעה שאתה עושה לנו נסים בלילה, אנו אומרים לפניך שירה בלילה וכו'. לך נאה לומר שירה ביום, לך נאה לומר שירה בלילה⁶. בינה בזה היטב.

ד. לך ולך, לך כי לך, לך אף לך. הפירוש אשר כתבתי על זה בציון (תר"ב שבט⁷) מצאתי עתה בביאור אחד ישן על סדר הגדת פסח הנקרא "מרבה לספר". וזה לשונו: ועל דרך הפשוט אפשר דהיו נוהגין לומר הפסוקים בכל חרות וחרת לך ולך (תהלים סה: לך דומיה תהלה וגו' ולך ישולם נדר). לך כי לך (דברי הימים א כט: לך ד' הגדולה וגו' כי כל בשמים ובארץ. ועל שם הכתוב תהלים פט: לך זרוע עם גבורה). לך אף לך (על שם הכתוב תהלים עד: לך יום אף-לך לילה. או על שם הכתוב שם פט: לך שמים אף-לך ארץ) ומסיים עוד: לך ה' הממלכה (דברי הימים שם ושם) והמחבר דילג הפסוקים ולקח דרך הקצר בצח הלשון⁸.

ה. אחד עשר כוכביא. לדעת כל המפרשים הם אחד עשר כוכבים אשר בחלום יוסף הרומזים אל אחד עשר שבטים מלבד יוסף. ולבבי לא כן יחשוב, כי נזכר שם שנים עשר שבטיא, ולמה לנו עוד זכרון אחד עשר שבטיא? ובלעדי זה,

6. נוסח אחר במדרש בראשית רבא, מהדורת יהודה טהעאדאר, ברלין תרע"ב, עמ' 41.

7. למעלה, עמ' 22.

8. הגדה של פסח עם ביאור חדש המרבה לספר, מאת ר' ידידיה המכונה טיאה ווייל מפראג, קארלסרוא תקני"א, דף מא, ב.

ובנותיו ולדבקה בד' ובתורתו ולהגות בפעליו כל היום. ויוכל היות אפוא, כי רבי אליעזר עשה אז את חג המצות כולו לד' ויקדישהו להתבוננות ביציאת מצרים ובכל האותות והמופתים אשר עשה ד' בשדה צען ולכן הלך לו אל אחוזת-מרעיו אשר בבני-ברק להמתיק סוד עמהם על כל הדברים האלה.

ב. ואת-עמלנו אלו הבנים, שנאמר³: כל-הבן הילוד היאורה תשליכוהו וגו'. הוגד הוגד לי, כי יש סדר הגדה אחד בכתב-יד ישן נושן אשר כתוב בו: ואת עמלנו אלו הבנים, כמה שנאמר⁴: ויבן ערי מסכנות לפרעה את-פיתום ואת-רעמסס. והנה יש זכר לנוסחא ההיא בפירוש הראב"ע על מלת עמלנו: בבנין⁵. ובכל זאת לא אשית לב אליה וגם לא אאמין לדברי המגיד כי ראה נוסחא כזאת, הן רבו מארבה בעלמא דשקרא הלזה בודאים גם דברים, גם ספרים, גם סופרים, גם מלאכים. ועיין במדבר רבה (פרשה י, ח) שמובאה בו נוסחתנו. וזה לשונו: ועמלו לא יזכר עוד, אלו בניו שהם עמלו כההיא דתנינן: ואת-עמלנו אלו הבנים, כמה שנאמר: כל-הבן הילוד היאורה תשליכוהו.

ג. כי לו נאה כי לו יאה. לדעתי קשורות המלות ההן בסיום פיוט-אז רוב נסים הפלאת בלילה: רם הודע כי לך היום אף לך הלילה. ויסוד הקשר הזה הוא במה שנאמר בבראשית רבא (פרשה ו, א): לך יום אף לך לילה

3. שמות א, כב.

4. שם, שם, יא.

5. עי' פירוש ר"א אבן-עזרא על דברים כו, ז.

הנה כל המספרים אשר לפני ולאחרי מספר אחד עשר הם במציאות. וזה יורה כי גם מספר אחד עשר הוא במציאות, ולפי דעת כל המבארים אין המספר הזה במציאות, כי אם בחלום. לכן נראה לי כי אחד-עשר כוכביא ירמוז אל אחד-עשר כוכבים אשר בצורת הנשר הידוע בספרי תכונת השמים.

ו. בביאור-מרבח לספר-הנל כתוב על אודות פיוטי אחד מי יודע וחד גדיא כדברים האלה⁹: אחד מי יודע וכו' פיוט זה וגם חד גדיא אמרו שמצאום גנוזים בין כותלי בית המדרש בגרמיזא ולא נודע מי הוא מחברם וקבעו לאמרם בליל שמורים. ולפי הדברים האלה אך מוצאיהם קבעום לליל שמורים ולא מחבריהם ונשגב ממנו לדעת איככה עלה על לב מוצאיהם לקבעם אך לליל שמורים ומה ראו על ככה. ומפי חכם אחד שמעתי, כי יש סדר הגדה אחד אשר פיוט אחד מי יודע כתוב בו בראש כל הסדר. ואם כן הוא קרוב מאוד כי היא שיחה בין האב ובין בנו, האב שואל: מי יודע זה וזה? ובנו משיבו: אני יודע זה וזה. וכי נוסדה השיחה ההיא בראש כל הסדר למען לא יישן הבן הקטן והוא אפוא כעין הדברים האחרים אשר כוננו לליל שמורים למען לא ישנו התינוקות.

ואלה דברי הרב הגאון מו"ה ש"ר על אודות הפיוטים ההם אשר כתב לי בשכבר הימים: פיוטי אחד מי יודע וחד גדיא מאוחרים גם כן בלי ספק ולא נמצאים בנוסח הרמב"ם ז"ל.

וכבר חשבתי מאז ששניהם מיוסדים רק לחדד כוח השכל והזכרון של הילדים וזה מפני שבליילה ההוא יש לילדים חלק רב בכל סדר השולחן וחוטפים מצות או מחלקים קליות ואגוזים כדי שישאלו ולכן נהג איזה גדול אשכנזי אחר גמר הכוסות והברכות וההילולים, להשתעשע עם בניו ושאלם חידות אשר פתרונן רק בדתנו הקדושה (פתרון מספר חשעה איננו בדתנו הקדושה) והאב שואל: אחד מי יודע. והבן משיב: אחד הוא אלהינו וכו' וכן שאר השאלות. ובעבור שגם בשאלות מה נשתנה נוהגים ששואל בן היותר קטן, לכן גם פה בקטן החל ובגדול כלה. והיינו תשובות השאלות הראשונות פשוטות יותר תמיד מהמאוחרות עד כי תשובת ייגנוכל לחכות רק מבן גדול. וככה חד גדיא לעורר כוח הזכרון וכוח השופט של הילדים. ופה הסיפור ביניהם: חד גדיא דובין אבא, אבינו קנה גדי בשני זוזים והוא רך ובלתי טורף ומעורר חמלה. ואתא שונרא וכו'. ובכל פעם נשנו העניינים מתחילתם והנער הזוכר יותר, יודע יותר בנקל לחזור על כל המעשה, וכלאחר יד ישמיע המספר מהלך ההשגחה על דרך: על דאטפת אטפוך וסוף מטיפין יטופון. ואין חידוש על עונש המקל ובעלי חיים דרך מליצה, כן נתקללה האדמה אחר הבריאה: קוץ ודרדר תצמיח. וגם הבהמה חייבת מיתה בתורה. ומסיים שמקור וסוף הרעות הוא מלאך המות והקדוש ברוך הוא שוחטו לעתיד לבוא ויתמו חטאים מן הארץ. והנער המחודד חוזר על כל הנעשה עד הגדי הרך שקנה אביהם. ויש כעין זה לחכמים קדמונים אשכנזים בחינוך הבנים וכל זה מושכל ואין ספק אצלי.

יאכל עד שיסב. ועל זה פירש רש"י: עד שיסב כדרך בני חורין זכר לחירות במטה ועל השולחן. וכן פירש רשב"ם. ואני תם לא אדע ולא אבין את זאת, כי נפשי שואלת: איככה תוליד ההסבה בשני הלילות הראשונים מחג המצות זכר לחירות? הלא היא היתה נוהגת בכל הימים ובכל הזמנים ובכל השנה כולה, כאמור בפירוש רש"י על ברכות (מו ב, דיבור המתחיל "בזמן שהן שתי מסות"): רגילין היו לאכול בהסבה על צדו השמאלית מוטה ורגליו לארץ איש-איש על מטה אחת. וכן בסוכה (ו, א): מיסב ואוכל. ופירש רש"י: מיסב דהיינו דרך אכילה. וגם הפרסים היו נוהגים כן: ככתוב בברכות (שם). ושם נראה ברור אשר הם היו הראשונים במנהג הזה. ובבבא מציעא (ק"ג, ב) נראה עוד בעליל, כי ההסבה היתה לפנים כחוק לא יעבור וכדבר אשר לא יחולו עליו שינוי ותמורה, כי כתוב שם: אידי ואידי לדיליה, תרתי למה לי? חדא דאכיל עלה וחדא דוג עלה. וייחוד מטה למיכל עלה הוא אך בעבור הסבה אשר היתה רק במטה, ככתוב בפירוש רש"י על ברכות. ועל-פי זה חרצתי משפטי, כי בשולחן ערוך (חושן משפט, סי' צז, סעיף כג), צריך לומר: ליסב, תחת: לישב, כי אך ליסב הוא מתאים עם "דאכיל עלה" הכתוב בגמרא. ואם ההסבה היא בת שינוי ותמורה, למה הצריכו חז"ל את המלווה להשאיר ללווה מטה אחת לאכול עליה בהסבה, הלא יכול לאכול בשיבה על ספסל כל שהו? ואם ההסבה היא נוהגת כל השנה כולה איככה הוא עושה זכר לחירות בהיותה נוהגת בשני הלילות הראשונים מחג המצות? והנה עלה על לבי להסיר את התמיהות ההן בשפטי, כי תיקון ההסבה בשני הלילות הראשונים מחג המצות נוסד בעת אשר ההסיבה

הערה אחת אשר העירותי בחג המצות
(מתוך מכתב לר' שלמה זלמן חיים האלברשטאם)

בפיוט הארמי המתחיל "הא לחמא עניא" יש שלושה חלקים: 1. הא לחמא עניא. 2. כל דכפין. 3. השתא הכא. שלושת החלקים ההם אינם תואמים יחדיו רק כל אחד עומד בדד ולא יארח לחברה עם החלקים האחרונים, יען כי ענייניהם שונים ונבדלים זה מזה עד מאוד. ועל-פי זה חרצתי משפטי, כי שלושת החלקים האלה לא נוסדו לאמר כולם כאחד ובעת אחת, אך לכל אחד נועד זמן מיוחד: החלק הראשון נועד לאמרו בעת אשר אנחנו אומרים "מזה זו שאנו אוכלין" ואז הגבהנו לפנים את המצה להראותה לכל המסובין, ככתוב בפסחים (קטז, א): מזה צריך להגביה. ועל זה פירש הרשב"ם: כשאומר מזה זו שאנו אוכלין וכו' צריך להגביה כדי להראותן למסובים ותיחבב מצווה בעיניהן. וזה הוא גם משמעות מאמר "הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא בארעא דמצרים". החלק השני נועד לאמרו לעת האוכל. החלק השלישי נועד לאמרו בעת אשר אנחנו אומרים "לשנה הבאה בירושלים".¹ עתה עלה על לבי להוסיף לך עוד הערה אחת חזת היא: בפסחים (צט, ב במשנה) כתוב: אפילו עני שבישראל לא

1. עי' למעלה, עמ' 8.

חדלה להיות חוק לא יעבור ובלתי משתנה אך פעמים רבות
השתנה והומרה בישיבה, כאשר יורה המאמר הנוסף בהגדה
שלנו על שאלת מה נשתנה, שבכל הלילות אנו אוכלין
בין יושבין בין מסובין וכו'. אולם גם לפי זה עוד קשה מאוד
איכבה תוליד בהסיבה בשני הלילות הראשונים מחג המצות
זכר לחירות, אם גם בלי זכר לחירות כמו בכל שאר ימות
השנה נוהגים בהסיבה?

סדר עבודת ישראל

כולל

התפלות והברכות לכל השנה

מראשיתה עד אחריתה

עם

סדר הפרשיות והמעמדות והיוצרות לשבתות
והסליחות לתעניות והוספות נאות אחרות

ועליהן באור שטו

יבין לשון

לבאר היטב את כל דרכיהן.

הכל מחובר ומסודר כהלכתו וטובה ומנוקה עד תכליתו

על ידי

יצחק בן אריה יוסף דוב

G. Baer.

רעדעל היים

בשנה יערב עליו שיחיו לפי.

Rödelheim,

Druck u. Verlag von J. Febrberger & Comp.

1868.